

DE GASVERZORGING TE VENLO 1862-1902¹

In de jaren vijftig van de vorige eeuw gingen in Venlo de eerste stemmen op om te komen tot een stedelijke gasvoorziening. In 1862 werd de voorziening gerealiseerd. Ingenieur Felix Tonnar uit Dülken (Pruisen) verwierf een twintigjarige concessie. In het Limburgse waren Maastricht (1849) en Roermond (1860) Venlo voorgegaan.

De gaskwestie, dat wil zeggen de keuze tussen particuliere dan wel stedelijke exploitatie, speelde toentertijd geen rol. De slechte start van de gemeentelijke gasfabriek te Roermond was daar debet aan.² De niet al te uitvoerige bronnen laten niet toe onomstotelijke conclusies te trekken omtrent de overwegingen en achtergronden van de beslissingen in 1862. De archieven van Tonnar zijn praktisch helemaal verloren gegaan.³ De archieven van de gemeente Venlo (G.A.V.) en van de Kreis Viersen geven ons wel enig inzicht over de periode Tonnar tussen 1862 en 1886, maar de meeste stukken stammen uit de periode 1882-1886, toen er een gemeentelijke gascommissie van raadsleden en niet-raadsleden functioneerde. Deze commissie had onder andere tot taak controle uit te oefenen op het gasbeleid van Tonnar. Het historisch materiaal maakt het mogelijk een beeld te geven van het beleid van de ondernemer, de diffusie van het gas en het gemeentelijk gasverzorgingsbeleid.⁴ De situatie die Felix Tonnar in 1862 in Venlo aantrof, nodigde niet bepaald uit om te beginnen met een gasfabriek. Er waren nogal wat nega-

¹ Het artikel is een bewerking van de doctoraalscriptie van De gasverzorging in de tweede helft van de negentiende eeuw in Venlo, K.U. Nijmegen 1987, 133 pag.

² Gemeentelijke of particuliere exploitatie, in: *Venloosche Courant* 23.04.1887, onder andere handelend over 1862: "... en het gemeentebestuur was, vooral door het uiterst moeilijk, ellendig en nadelig begin der eigen exploitatie van Roermond afgeschrikt, 'happetig' (hebberig) op iemand, die in Venlo gas zou willen leveren".

³ Binnenkort verschijnt een monografie van Felix Tonnar van de hand van Dr G. Schirmmacher uit Brüggén. Tonnar werd 16.05.1829 geboren in Eupen (Pruisen). Studeerde in Luik en Verviers. Bouwde in 1858 de gasfabriek te Ruhrort. Werd directeur van de gasfabriek te Dülken. Was de bouwer van de Dülkense fabriek en paste er een eigen ovensysteem toe. Bleef directeur tot 1880. Eigenaar-directeur van de gasfabriek te Venlo, 1862-1886. Stichtte de firma Felix Tonnar Maschinenbauanstalt in 1867. Lid van de Kamer van Koophandel te Mönchengladbach 1884-1905. Lid gemeenteraad Dülken 1893-1910. Gestorven 27.05.1912 te Dülken.

⁴ Vooral G.A.V., Gemeentebedrijven Venlo, voorlopige inventaris Bergevoet.

tieve vestigingsfactoren. De belangrijkste was dat Venlo een vestingstad was. Dat bracht de nodige belemmeringen met zich mee. De regering had het tot voor kort niet wenselijk geacht gasverlichting in vestingsteden toe te passen. Blokkade van de steenkolentoevoer of het simpelweg dichtdraaien van een kraan konden een stad in duisternis hullen. Strategisch was dat onwenselijk. Vandaar allerlei bepalingen ten aanzien van reserveverlichting met olie.⁵ Meerdere steden in Oost- en Zuid-Nederland ondervonden daardoor vertraging bij de realisatie van publieke gasverlichting.

Een tweede factor was van economische aard. De economische opleving van ons land na 1850 ging volledig aan Venlo voorbij. De vesting was een sta-in-de-weg, de noord-zuid-verbinding via de Maas abominabel. Sinds de afscheiding van 1830-1839 tapte België veel Maaswater af voor zijn kanalen. Het fabriekswezen had in Venlo nog geen intrede gedaan. De plaatselijke nijverheid bestond uit een zestigtal trafieken met beperkte capaciteit. De spankracht van de ambachtelijke bedrijfjes was niet groot. In de periode 1860-1882 liep hun aantal terug van 106 naar 57; ook het aantal werklieden verminderde.⁶

De jaarverslagen van de Kamer van Koophandel uit die tijd beschuldigen Den Haag telkens van grove nalatigheid. In een gezamenlijk adres van de Kamer en het gemeentebestuur werden alle negatieve factoren opgesomd en gewezen op de spanning tussen de vrijhandelspolitiek van Den Haag en het protectionisme van de Duitse Bond.⁷ De teneur van het adres, dat 12 november 1858 naar de Tweede Kamer werd verstuurd, luidde: "U Edel Mogenden handelt over ons, zonder ons, met het resultaat niets voor ons. De landstreek wordt regelrecht met de ondergang bedreigd voor wat betreft scheepvaart, handel, nijverheid en landbouw".⁸ Aanleiding voor het adres was de dreiging, dat de spoorlijn Eindhoven-Helmond-Roermond aan Venlo voorbij zou gaan.

De handel vormde een niet onaanzienlijk deel van de stedelijke economie. De precieze omvang kan niet worden aangegeven, omdat de bronnen te summier zijn. Maar de registers van de gasverbruikers maken duidelijk dat het mercantiele element aanzienlijk was.

⁵ P. Kooij, De gasvoorziening in Nederland rond 1880, in: *Het Gas*, jrg 100, juni 1980, pag. 266-277.

⁶ J.A. de Jonge, Het economische leven in Nederland 1844-1873, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (A.G.N.), dl 12, pag. 55 e.v.

⁷ H. Böhme, *Deutschlands Weg zur Grossmacht. Studien zum Verhältnis von Wirtschaft und Staat während der Reichsgründungszeit 1848-1881*, Köln 1966.

⁸ G.A.V., Op de Laack 28a, bijlage bij de notulen van de raad.

Een andere belangrijke economische factor was het garnizoen. Weliswaar was de staatkundige situatie van het hertogdom Limburg door het mislukken van de liberale revolutie in de Duitse landen een stuk duidelijker geworden en stond het hertogdom voorgoed op de lange moeizame weg van integratie met het koninkrijk, maar toch waren er nog precieze banden met deze Duitse Bond. Het separatisme verdween allengs en maakte plaats voor wat heette “Limburgse politiek”. Mr Leopold Haffmans, het Tweede Kamerlid uit Venlo, was er de voornaamste voorstander van. Hij streefde naar een volledige autonomie voor het hertogdom. De Haagse opstelling, die de economische achterstand tot in de twintigste eeuw bestendigde, heeft dit “Kleinstaterei-denken” zeker bevorderd. De staatkundige ontwikkelingen in het Duitse gebied deden Den Haag beseffen, dat men de Maasvestingen moest ontmantelen om eventuele Pruisische bemoeienissen te ontlopen. Vanaf 1853 werd opheffing overwogen. Venlo was dat enerzijds welkom, maar het vreesde tegelijkertijd voor zijn garnizoen, getuige het Venloosch Weekblad (V.W.) van 11 maart 1863, dat schreef: “Als de stad het garnizoen verloor, dan waren wij arm”. Een juiste conclusie, want het garnizoen zorgde voor zeer veel koopkracht. De omvang van het garnizoen was in dat jaar 9,2% van de totale bevolking. In 1867 besloot de regering inderdaad tot ontmanteling.⁹ Wat men vreesde, gebeurde: de omvang van het garnizoen nam af. In 1886 was nog 4,7% van de bewoners van Venlo en in de jaren negentig nog slechts ruim 2% militair.¹⁰ De conclusie die Linssen trekt in zijn studie over de industriële ontwikkeling van Midden- en Noord-Limburg in de periode 1839 tot 1914, als zouden er veel middelgrote bedrijven met een flexibel karakter in het gebied voorkomen, geldt zeker niet voor Venlo, althans tot 1890.¹¹ De dynamiek ontbrak er tot dat jaar volledig, mede een gevolg van de trage ontmanteling van de vesting. Dat proces duurde van 1867 tot 1899. Zeer terecht wijst Linssen op de slechte financiële infrastructuur als remmende factor. De geschiedenis van de gasverzorging illustreert dat. De snelle ontwikkeling in Pruisen en meer speciaal in het Roergebied vanaf 1870 gaf ook impulsen aan ontwikkelingen in het Venlose. De tuinders gingen er meer en meer hun producten afzetten. Transport en

⁹ J. Schatorjé en S. van de Hoek geven een goed exposé van de ontmanteling in *De slechting van de vesting Venlo. Een geschiedenis van tegenstrijdige belangen*, Venlo 1980.

¹⁰ Zie noot 1, pag. 93.

¹¹ G. Linssen, *Verandering en Verschuiving. Industriële ontwikkeling naar bedrijfstak in Midden- en Noord-Limburg*, Tilburg 1969.

expeditie verzorgden ze zelf; zij brachten kolen mee terug. Vandaar de veelvuldige combinatie van tuinderij, transportbedrijf en kolenhandel. Het transportwezen was niet nieuw. Vóór 1830 kende Venlo al een uitgebreide transportdienst van voerlieden, goeddeels omdat de Maas nog een belangrijke rol speelde en Venlo stapelplaats was. Vanaf de jaren zestig werden steeds meer goederen per spoor vervoerd.¹² Aanvankelijk waren de spoorwegverbindingen met het Rijnland veel beter dan met Nederland. Met Pruisen en met België waren de contacten zowel in economisch als in cultureel opzicht intensief. Holland was ver weg en had geen oog voor Venlose belangen en verlangens.

Al met al geen aantrekkelijke situatie om als ondernemer te beginnen, lijkt het, maar we zullen zien, dat Tonnar zijn afzet baseerde op enkele grote gasafnemers: het garnizoen, de spoorwegen en de gemeente. Tezamen boden deze drie voldoende waarborg voor een redelijk productieniveau en voldoende winstmogelijkheden.

De gasfabriek van Felix Tonnar, 1862-1886

De markt die Tonnar aantrof voor gas kan als volgt in kaart worden gebracht. De vierde volkstelling van 1859 registreerde 947 gebouwen binnen de vesting.¹³ Bij de vijfde in 1869 was er een tiental minder. De zesde volkstelling van 1879 noemde 963 gebouwen binnen de bebouwde kom. Binnen de vesting was blijkbaar geen ruimte voor nieuwbouw. De gemeentelijke jaarverslagen geven bevolkingscijfers. Het gemiddelde per woning was in die tijd 6,8 bewoners. De welvaart was niet hoog. De cijfers betreffende de onderstand schommelden in al die jaren rond de 550 inwoners, ongeveer 14% van de totale bevolking. Tonnar mocht er van uitgaan, dat het aantal gasverbruikers in de particuliere sfeer voor verlichting van woningen geen grote aantallen betrof. Hij baseerde zijn berekeningen op twee grote afnemers: de gemeente en het garnizoen. Politieke commotie was er in 1862 rond de concessieverlening nauwelijks. De procedure verliep niet vlekkeloos, omdat het dagelijks bestuur de concessievoorwaarden gedurende de inschrijvingsperiode wijzigde. De raad van Venlo besloot op 26 mei 1860 naar aanleiding van het adres van L.J. Enthoven & Cie, fabrikanten van gasbuizen te 's-Gravenhage, met

¹² A. Wintels, *Het regionaal ontwikkelingsplan Noord-Limburg 1988-1992*, Venlo 1988, pag. 2 e.v.

¹³ G.A.V., *Op de Laack* 54.

algemene stemmen dat er geen bezwaar was “tegen oprichting van een gasfabriek”.¹⁴ Evenals het adres van A.P. Jacobs uit Amsterdam van 24 september 1858 nam de raad het adres van de Haagse fabrikant overigens voor kennisgeving aan. In september kreeg Enthoven dan ook een afwijzing.¹⁵ Blijkbaar was de Hollandse lobby daarmee de pas afgesneden. Heel het koninkrijk was hun markt, maar Venlo bleef tot 1885 buiten hun greep.

In Venlo lagen de verhoudingen anders, want het raadslid P.J. Berger¹⁶ had al geruime tijd goede contacten met Felix Tonnar uit het nabije Dülken. Berger vond dat de concessie aan Tonnar toekwam. Daarvan getuigde een nota die hij de raad aanbood op 16 juni 1860. Deze nota had betrekking op de inrichting van een gasfabriek en de vervaardiging van gastoestellen. Berger kon de raad wijzen op de ervaring van Tonnar, opgedaan in Ruhrort sedert 1858 en Dülken sedert 1860. Bovendien had Tonnar een eigen ovensysteem ontwikkeld, dat met succes in beide plaatsen werd toegepast. Tonnar bouwde een klein gasimperium op. Zijn niet onaanzienlijke winsten uit de gasfabrieken stopte hij vanaf 1867 in zijn fabriek voor de bouw van textielmachines te Dülken, waar eind vorige eeuw vele honderden werklieden emplooi vonden. Mogelijk was Berger stille vennoot van Tonnar. Dat zou verklaren waarom Berger na 1862 Tonnar altijd verdedigde in de gemeenteraad.

Aangezien binnen de vesting praktisch elke plek was bebouwd, vond men niet makkelijk een goede bouwplaats. In maart 1861 wees de raad vestiging in het Oudmannenhuis op het Schriksel af. Het Schriksel had een te dichte bebouwing. 9 april 1862 reageerde de Minister van Oorlog positief op de vraag van het Venlose bestuur of bouw in de vesting mogelijk was. De minister bepaalde, dat het stichten van de fabriek kon worden toegestaan in werk 18 van de veste en wel in een lunet voor de courtine 1-2. Andere steden hadden de minister met succes om dezelfde gunst verzocht.¹⁷

Bij de voorbereidingen voor de bouw van een gasfabriek te Venlo treft men veel invloeden uit Maastricht aan. Berger kende de situatie in Maastricht vanwege zijn zakelijke contacten en zijn lidmaatschap van Provinciale Staten. Samen met de firma Bonhomme-Seydlitz had hij

¹⁴ G.A.V., Op de Laack 28a.

¹⁵ Idem.

¹⁶ Berger, Peter Jozef. Geboren te Viersen (Pruisen) 02.10.1798. Overleden te Venlo 15.12.1865. Commissionair, bankier en expeditie. Raadslid 1851-1865. Liberaal. Provinciale Staten 1859-1865.

¹⁷ G.A.V., Op de Laack 116 en 117; Kooij, o.c.

een beurtvaartbedrijf tussen Maastricht en Venlo. Deze Maastrichtse firma dreigde de concessieverlening aan Tonnar overigens te verknoeien door een concessie-aanvraag te steunen van een zekere H. Stroof. Diens vennoot was ... H. Seydlitz, firmant te Maastricht. De raad besloot daarom op 10 mei 1862 niet onderhands, maar openbaar te laten inschrijven. Seydlitz heeft dat laatste niet gedaan. Berger had hem ongetwijfeld ingelicht over zijn bedoelingen.

Een maand eerder had de Maastrichtse stadsbouwmeester, Van de Bergh, van het college van Venlo opdracht gekregen een ontwerp te maken van voorwaarden voor de publieke gasverlichting. De eigen stadsbouwmeester, Kayser, werd gepasseerd. Hij zou het zich nog lang herinneren. Gedurig kwam hij met competentiekwesties, als gaszaken aan de orde waren. De stedelijke bouwmeester van Maastricht leverde begin juni zijn concept in. De raad boog zich er 27 juni over. De nodige aanpassingen vonden plaats. Tonnar werd op een essentieel punt tegemoet gekomen: kosteloze publieke verlichting werd niet verlangd. Desondanks is het ontwerp niet op alle punten duidelijk.

De inschrijving diende te geschieden op basis van proportionele productie. We kunnen slechts gissen naar de betekenis van die voorwaarde. Ging het om lagere prijzen bij toenemende productie?

De concessievoorwaarden moesten opnieuw worden bijgesteld, toen in april 1862 de koninklijke goedkeuring werd verkregen voor de bouw van de fabriek in de vestingwerken bij de Gelderse Poort en de daaraan verbonden eis tot levering van gas aan het garnizoen. Wederom haalde Tonnar zijn voordeel.

Gedacht was aan een concessieduur van 15 jaar. Dat was in de ogen van Tonnar niet optimaal. Berger pleitte op 4 april in de raad voor 25 jaar. De raad bepaalde de duur op 20 jaar. De prijs per m³ bedroeg 16 cent. Het voorstel er een cent meer van te maken, werd verworpen met vijf tegen vier stemmen.

De inschrijving voor de stedelijke gasvoorziening vond twee keer plaats: op 1 mei en 15 mei 1862. Beide keren schreef Tonnar als laagste in. De tweede inschrijving was nodig geworden, omdat de aanbiedingen van 1 mei op meerdere punten afweken van de gestelde voorwaarden, zo heette het in de notulen van de raad. Een verdere verklaring is niet te geven, zelfs niet te construeren. Op 15 mei voldeden de inschrijvingen van A. Nolet uit Schiedam voor f 2.880,- en F. Tonnar uit Dülken ad f 1.584,- blijkbaar weer niet. Berger poogde de raad te bewegen over te gaan tot gunning, maar zonder succes. Het college contenteerde hem met het voorstel over te gaan tot onderhandse aanneming op basis van

enkele wijzigingen. Tonnar was aanwezig om meteen te onderhandelen. De concessieverlening kwam onmiddellijk rond. De publieke verlichting ging de gemeente *f* 1.200,-- kosten; particulieren gingen 17 cent per m³ betalen. De concessie-akte passeerde 5 juli bij notaris P.L. de Lom De Berg.¹⁸ De aanleg kostte weinig tijd. 3 december 1862 had Venlo zijn gasverzorging.

Niet alleen via Berger was Tonnar goed op de hoogte van de Venlose verhoudingen. Ook Clemens Bocken gaf hem veel informatie. Bocken was vanaf 1871 beherend-directeur van Tonnars gasfabriek.¹⁹

Een vergelijking met de situatie in Dülken ligt voor de hand. De gasfabriek aldaar was een naamloze vennootschap. Er waren 55 aandeelhouders. Tonnar was aandeelhouder-directeur. Zijn aandelenpakket van 16,6% was gelijk aan de borgsom, te storten door de directeur.²⁰ In Venlo verzamelde Tonnar het te investeren bedrag; in Dülken was dat de verantwoordelijkheid van de plaatselijke overheid. Hoogst waarschijnlijk werkte Tonnar in Venlo met stille vennoten. Wij komen tot deze conclusie vanwege de opstelling van leden van de familie Berger in de raad,²¹ maar ook op grond van latere bronnen. Het pamflet van de hand van F.J. Wierdels van 9 januari 1886, verschenen in het kader van de "gasquestie", sprak van "de concessionaris en zijn stille vennoten" en van "stille belangen".²² Tenslotte is het opmerkelijk, dat in 1886 de firma P.J. Berger de aankoop van de gasfabriek door de gemeente voorfinancierde. De gasverzorging in Dülken was strikter gebonden aan overheidscontrole. In Venlo ontbrak tot 1882 de controle bijna helemaal.

¹⁸ Lom De Berg, Pieter Lodewijk de. Geboren te Venlo 03.03.1804. Gestorven te Venlo 31.12.1873. Notaris, vrederechter. Raadslid 1836-1847, 1851-1873. Burgemeester 1837-1847. Lid Provinciale Staten 1845-1848. Lid Tweede Kamer 1848-1866. Gematigd klerikaal lokaal en gematigd liberaal landelijk.

¹⁹ Clemens Bocken was jarenlang vice-voorzitter van de Sociëteit Casino. Zie verder notulen dagelijks bestuur, G.A.V., Op de Laack 9. Bocken was expediteur en assuradeur. Tonnar liet zich in voorkomende gevallen steeds door Bocken vertegenwoordigen. Vanaf januari 1871 was Bocken gemachtigde. Feitelijk had hij de dagelijkse leiding van de gasfabriek van Tonnar.

²⁰ M. van der Horst, in: *Het Gas* 1933, pag. 13 e.v. Deze M. van der Horst is een zoon van D. van der Horst, die in 1885 in Venlo adviseerde in "de gazquestie". Van der Horst schetst de vele nadelen van de publiekrechtelijke ontwikkeling. Verder *Festschrift zum 50 Jährigen Bestehen des Gaswerkes Dülken*, Dülken 1910, pag. 6 e.v.

²¹ P.J. Berger overleed in 1865. L.L.H. Berger, zijn zoon, volgde hem in 1866 op in de raad. Hij trok de pro-Tonnarlijn door.

²² G.A.V., Op de Laack 29b, notulen 28.06.1886; G.A.V., Op de Laack 27, bijlage 10.

Vanaf 1870 was er een golf van “naastingen” van particuliere gasfabrieken in Nederland.²³ Meer en meer werd de gasverzorging een publiekrechtelijke zaak, geïntegreerd in gemeentebedrijven. Bleef voor ieder gemeentebestuur de vraag te beantwoorden: is het gasbedrijf een onderneming met een meer privaatrechtelijk karakter of is het bedrijf uitsluitend publiekrechtelijk van aard? In de kringen van de gaswereld was men aanvankelijk verdeeld over die vraag. Later, toen duidelijk was dat het beheer steeds sterker een politieke zaak werd, niet meer. Daardoor ontstond een verweving met begrotingspolitiek en financieel beleid van de gemeente.²⁴ In Venlo was dat zeker vanaf 1886 het geval. De directeur-ondernemer werd meer en meer een directeur-ambtenaar met een puur uitvoerende taak.

Enige bedrijfsresultaten van Tonnar zijn ons bekend. De paragraaf in de eerste concessie-overeenkomst betreffende controle was zeer beknopt. De boekhouding van Tonnar bleef een gesloten boek voor de gemeente. De gemeente had het moment van de verlenging van de concessie kunnen gebruiken om meer inzicht te krijgen in de bedrijfsresultaten, maar zoiets gebeurde in 1882 niet. In het kader van de “gasquestie” in 1885 kwam Tonnar zelf met financiële gegevens. Enige bewerking van die gegevens levert de volgende statistiek op voor de jaren 1862-1886:

Tabel 1.

Jaar	Gemeente	Particulier	Leiding	Verlies	Verbruikers	Lantaarns	Winst
1862	25.000 m ³	50.000 m ³				80	
1872	25.000 m ³	215.000 m ³				85	
1880	25.000 m ³	180.000 m ³			134		7.400 br
1882	25.000 m ³	125.000 m ³					
1885	30.000 m ³	160.000 m ³	30.000		186 (300)	104	5.000

Bron: G.A.V., Op de Laack 27, 29b, pag. 65.

²³ Zie Kooij, o.c.

²⁴ Van der Horst, o.c. Van der Horst wijdt uit over het Weimar-model. Dülken past daarin. Voor de geschiedenis van de gasfabriek van Venlo staat vast, dat vanaf 1902 de Pruisische ontwikkeling niet meer werd gevolgd. Van der Horst is tegen veel invloed van de overheid.

Tabel 2. Overzicht van de werking der verschillende gemeente-gasfabrieken over 1875, samengesteld door directeur J. A. François van de Gasfabriek te Dordrecht, tevens voorzitter van de Vereniging van Gasfabrikanten

Plaats	Opgericht	Prijs	Verbruikers	Part. gemid. verbruik	Inwoners	Verbruik per inwoner m ³
Helmond	1862	14/12	384	550	6.896	1,5
Roermond	1860	14,5	276	552	9.717	3,3
Zierikzee	1857	12	250	349	8.043	8,6
Maastricht	1858	11	580	533	28.650	5,5
Venlo	1862	17	138	434	8.240	3,2

	Verbruik	Lantaarns	Straatverl.	Kosten gemeente	Lantaarnkosten per inwoner
Helmond	211.235	73	10.841	1.355,--	94
Roermond	132.377	140	32.340	3.095,46	69
Zierikzee	87.286	166	70.959	6.286,31	49
Maastricht	309.247	314	150.184		90
Venlo	60.000	80	19.000	1.200,--	97

Bron: Het Gas 53 (1933), pag. 271-274; G.A.V., Op de Laack 27.

De verlies- en winstrekening kan met enige moeite worden gereconstrueerd. Rente en aflossing bedroegen elk 4%, totaal f 2.400,-- deelde Tonnar mede. Dit betekende dat Tonnar in 1862 f 30.000,-- had geïnvesteerd. Hij schreef haar in vijftientig jaar af. De kostprijs van het gas was per m³ 4,5 cent. De winsten voor Tonnar waren niet onaanzienlijk. In 1885 16,7% van het in 1862 geïnvesteerde kapitaal. Vóór 1882 waren de rendementen 40 à 50%. De exploitatierekening van Tonnar van 1885 gaf een opmerkelijk laag leidingverliescijfer. De 13% die hij noemt, correspondeert geenszins met vermeldingen in de jaarverslagen na 1886. Het is een indicatie voor het feit, dat we de cijfers van Tonnar met de nodige voorzichtigheid moeten bezien. Hij gaf ongetwijfeld een conservatieve cijferopstelling.

Het sterk wisselende verbruik van de particulieren ontstond, doordat in 1880 52 verbruikers hun aankopen staakten. Deze regelrechte kopersstaking ontstond, omdat Tonnar aan 17 cent vasthield, terwijl de markt feitelijk een verkoopprijs van 9 cent kende. In 1882 volgde Tonnar bij de

onderhandelingen over een tweede concessieperiode de markt. Onder de particulieren zaten twee grootverbruikers: de kazernes en de spoorwegen, respectievelijk goed voor 30.000 en 20.000 m³. Aanvankelijk waren zij goed voor praktisch alle particuliere verbruik; in 1888 was hun aandeel nog altijd ruim 30%. Verder is geen beeld van de eerste verbruikers²⁵ te schetsen. Wel kan iets over de commerciële betekenis van Venlo worden gezegd aan de hand van een vergelijking met andere steden. Nevenstaande tabel geeft vergelijkende cijfers uit 1875.

De eerste concessieperiode laat nauwelijks diffusie van het gasverbruik zien. Berekeningen brengen ons tot een gemiddelde toename van 7,8 verbruikers per jaar. Het trage diffusieproces werd door de gemeente nauwelijks ter discussie gesteld.²⁶ De gemeente liep Tonnar niet voor de voeten. Venlo marcheerde mee in de achterhoede, zo blijkt uit tabel 2. De gasprijzen van Tonnar remden het verspreidingsproces. Alleen de aanzienlijken, zoals grote winkeliers en renteniers, konden zich de luxe van gasverlichting permitteren en dan nog alleen als hun panden lagen aan straten, die openbare gasverlichting hadden. De kleine burgerij, de akkerlieden, de dagloners en de seizoenarbeiders waren aangewezen op petroleumverlichting, die overigens 60% goedkoper was.

Op 7 juli 1880 verscheen het eerste rapport inzake de “gasquestie” van de commissie openbare werken.²⁷ Met het oog op concessieverlenging of overname van de verzorging door de gemeente had de raad deze com-

²⁵ Een begrip uit de theorievorming aangaande diffusieprocessen. Van het totale potentieel 2 à 3%.

²⁶ Van 1862 tot 1879 hield het dagelijks bestuur zich tien keer met de gasverzorging bezig, blijkens de notulen van de raad en het college. De begrotingsbehandeling gaf een enkele keer aanleiding om wat op te merken in het kader van het hoofdstuk “Openbare veiligheid”. Het bedrag voor de publieke verlichting stond onder dat hoofdstuk. Tot 1880 is het gasgebeuren in Venlo geen stadszaak, dat wil zeggen een kwestie van stedelijke representatie. Slechts één keer was er een fundamentele zaak aan de orde. In 1866 kreeg Venlo zijn Maasbrug in het kader van de spoorlijnverbinding met Eindhoven. De verkeersbrug wilde Tonnar niet verlichten, want contractueel was vastgelegd, dat de publieke gasverlichting betrekking had op een gebied tot de uiterste veste. P.L. de Lom De Berg kwam in de raad met een spitsvondige interpretatie. De Maasbrug behoorde tot de uiterste veste, gelet op de ligging van fort Sint-Michiël, indien denkbeeldige lijnen werden getrokken van de rechter- naar de linker-Maasoever. Tonnar logde zich bij het raadsbesluit neer, maar traineerde de aanleg. Feitelijk vormde de affaire een bewijs, dat de gemeente een actief beleid kon voeren. G.A.V., Op de Laack 9, notulen 04.12.1866; G.A.V., Op de Laack 28c, notulen 06.10.1866, 01.12.1866, 16.06.1868. Verder was de zaak een bewijs, dat de positie van Tonnar niet altijd sterk was.

²⁷ G.A.V., Op de Laack 27.

missie met een onderzoek belast. De commissie gaf enig vergelijkend cijfermateriaal van Helmond, Roermond, Zierikzee, Sneek en Gorcum, allemaal plaatsen van vergelijkbare grootte. Het valt op dat de commissie niets vroeg aan Tonnar. De conclusie van de commissie luidde: “dat de commissie niet zozeer op eene fabriek voor stadsrekening kan aandringen, op termijn wel”.²⁸

Vormde de financiële positie van de gemeente een belemmering om de gasverzorging zelf ter hand te nemen? Op geen enkele wijze. Ieder jaar, zo leren de gemeentelijke jaarverslagen, was er sprake van een behoorlijk batig slot. De staat van schulden bedroeg in 1862 f 30.090,49, gebaseerd op een altijddurende rente, jaarlijks een bedrag vergend van f 1.319,70. In 1882 vormde het rentebedrag 1,44% van de inkomsten, in 1886 0,87%. Belangrijkste belemmering voor de gemeentelijke exploitatie van een gasfabriek was ongetwijfeld het afwijzen van financiering door een lening af te sluiten door de gemeentelijke overheid. Zoets vergde een kapitaaldienst en reservering van batige sloten van de gemeenterekening, modernismen, waar Venlo voor terugschrok. Dit in tegenstelling tot andere steden.²⁹ In de geschiedenis van de gemeentefinanciën van Venlo was de aankoop van de fabriek van Tonnar in 1886 een cesuur. Het systeem van altijddurende rente werd verlaten, lening-financiering geïntroduceerd.

De gaskwestie 1880-1886

Het vertrek van Leopold Haffmans bij het Venloosch Weekblad had onder meer tot gevolg, dat het V.W. meer belangstelling ging tonen voor Venlose zaken, zoals de gasverzorging. De Venloosche Courant had daar altijd aandacht voor gehad met een ondertoon die niet bedreigend was voor Tonnar. Dat ging nu veranderen. De “Pruisische periode” werd meer en meer bekritiseerd. We hoeven slechts te wijzen op het artikel van H.B.J. van Rijn in het V.W. van 26 juni 1880. Een prijs van 17 cent per m³ voor particulieren leek nergens op, aldus Van Rijn. Er moest toezicht op het gasbedrijf komen door een commissie van raadsleden en niet-raadsleden. Prijsdifferentiatie moest het verbruik bevorderen. Het eerste rapport van de commissie openbare werken van juli

²⁸ G.A.V., Op de Laack 29a.

²⁹ Th.A. Stevers, Begrotingsnormering 1814-1939, in: *Economisch en Sociaal Historisch Jaarboek* (E.S.H.J.) 39 (1976), pag. 101-147.

1880, in opdracht van de raad uitgebracht,³⁰ schonk aan de geluiden van Van Rijn geen aandacht, want er speelden andere zaken op de achtergrond. L. Berger³¹ had in de raadsvergadering van 12 februari 1878 reeds kenbaar gemaakt, dat Tonnar de prijs per m³ wilde verlagen mits daartegenover een nieuwe concessie stond van lange duur. Hij kreeg geen antwoord. Eerst moest een pachtkwestie worden geregeld. Reeds op 19 juli 1877 had de gemeente de grond van de gasfabriek in eigendom verworven; de verpachting aan Tonnar was pas 23 april 1880 rond. Daarmee was de goede relatie niet hersteld. Vijf dagen later besloot het college inlichtingen te gaan inwinnen met betrekking tot eigen exploitatie. Tonnar mocht er het zijne van denken. Blijkbaar kon het college de zichzelf gestelde taak niet aan, want 24 augustus kreeg de commissie openbare werken de zaak in handen. De raad bepaalde dat de commissie er een "project" van moest maken.³² De opstelling van het college is misschien te verklaren uit het feit, dat Tonnar niet kon worden gedwongen buiten de vesting gasleidingen aan te leggen. Per brief had Tonnar op 19 april uitdrukkelijk verklaard geen boodschap te hebben aan de publieke gasverlichting van de Kaldenkerkerweg, de Tegelseweg en de Zuidsingel. Speelde het college met de gedachte de zaak principieel aan de orde te stellen bij concessieverlenging die voor de deur stond? Het "project" van de commissie openbare werken liep uit de hand. De laagste offerte die binnenkwam, was van de firma F. Francke uit Dortmund.³³ Particuliere opzet bleef het oogmerk. Heeft Tonnar geen nieuwe offerte ingediend bij de commissie? In een later stadium deed hij het zeker wel. De aanbiedingen werden in december op verzoek van het college door de directeur van de Bredase gasfabriek onderzocht. Het resultaat van zijn bevindingen kennen we niet. Het werd pas goed ingewikkeld toen de firma P. Suckow uit het verre Breslau een offerte deed, gebaseerd op gasproductie middels parafine. Tonnar steeg intussen het water letterlijk naar de lippen, toen eind december Maaswater de gas-

³⁰ Rijn, Hermanus Bernardus Jacobus van. Geboren te 's-Gravenhage 21.07.1841. Overleden te Venlo 26.01.1928. R.K. Apotheker. Vestigde zich in 1866 te Venlo. Woonde Vleesstraat 6. Raadslid 1885-1921. Wethouder 1899-1900. Burgemeester 1900-1921. Lid van Provinciale Staten 1910-1925. G.A.V., Op de Laack 29a.

³¹ Berger, Lodewijk Leonard Hubert. Geboren te Venlo 12.01.1826. Overleden te Venlo in 1912. Woonde in de Nieuwstraat 39. Commissionair, bankier en expediteur. R.K. Raadslid sedert 1866. Zoon van Peter Jozef. Vermoedelijk had hij goede relaties met Felix Tonnar. Liberaal.

³² G.A.V., Op de Laack 9b, 29a.

³³ G.A.V., Op de Laack 29b, 10.12.1880.

fabriek binnendrong. Hij deelde het college mede: “Ik ben in den treurige noodzakelijkheid U Edel Achtbare mede te delen, dat ik niet bij magte ben heden avond en volgende dagen gas te leveren ...”.³⁴ Kon een heel nieuwe aanpak een eind maken aan alle gedoe?

G. van den Brandt,³⁵ lid van de commissie openbare werken, reisde naar Seraing om aldaar het parafine-procedé te bestuderen. Hij rapporteerde het college in positieve zin op 11 februari 1881.³⁶

Tonnar schreef 15 april aan het college, dat men de fabriek maar moest overnemen. Hij beoogde te voorkomen, dat hij haar tegen een zeer laag bedrag van de hand moest doen, zodra een nieuwe fabriek was gebouwd door een derde. Overigens verplichtte artikel 3 van de concessie de gemeente daartoe bij overname niet.³⁷ Tonnar wilde best het gemeentelijk directeurschap bekleden, zo liet hij weten.

L. van de Loo, voorzitter van de commissie openbare werken,³⁸ stuurde het rapport inzake het “project” op 13 mei 1881 naar de raad. De commissie koos voor het systeem Suckow. Die keuze betekende de bouw van een nieuwe fabriek en de aanleg van een nieuw leidingennet. Op 13 mei besprak de raad ook een voorstel van Tonnar. Uit de notulen van de raadsvergadering wordt ons de inhoud van diens brief van 15 april duidelijk. Hij wilde overname door de gemeente voor een bedrag van f 54.000,- à f 63.000,- of concessieverlenging met twintig jaar en een prijsverlaging naar 8 cent per m³. Voor de publieke verlichting zou 20.000 m³ kosteloos worden geleverd. Het onderhoud van het leidingennet ging naar de gemeente.

De zinnen van Tonnar waren sterk. De verbruikers bood hij een prijsverlaging; de politiek verantwoordelijken liet hij de keuze tussen particuliere of gemeentelijke exploitatie.

Van de Loo stipuleerde dat het Suckow-systeem goedkoop was; bovendien bood het parafinegas een veel groter lichtvermogen en een beter milieu. Stank en roet zouden verdwenen zijn. Maar tegelijkertijd wensde hij op te merken, dat Tonnar het niet slecht deed. Het particulier

³⁴ Zie *Jubileumuitgave 75 jarig bestaan gasbedrijf Venlo*, z.pl. 1937, pag. 8.

³⁵ Brandt, Godfried Matthijs Peter Hubert van den. Geboren te Seraing 29.06.1832. R.K. Vestigde zich te Venlo 22.07.1871. Woonde in de Grote Kerkstraat. Leerlooier. Raadslid 1877-1889.

³⁶ G.A.V., Op de Laack 9b.

³⁷ G.A.V., Op de Laack 27.

³⁸ Loo, Louis Marie Joseph Hubert van de. Geboren te Venlo 08.09.1846. Woonde aan de Oude Markt. Koopman. Beherend vennoot van de Venlosche Handelsbank. Raadslid sedert 1874. R.K.

verbruik was op dat moment 100.000 à 120.000 m³. De beide andere commissieleden Van den Brandt en E. Collaes³⁹ deden er het zwijgen toe. De opstelling van de commissie was tweeslachtig.

Het raadslid J. Thijwissen,⁴⁰ lid van de Tonnar-lobby, uitte zijn pessimisme ten aanzien van het Suckow-systeem. Berger onderstreepte zijn betoog. Hij stelde voor de weeffabriek van Thum te Dülken te bezoeken.⁴¹ Hij wilde de raad tot het inzicht brengen, dat parafinegasproductie alleen op beperkte schaal mogelijk was en dat grootverbruikers zo'n systeem niet met succes konden toepassen. De raad nam het voorstel over. De leden van de commissie openbare werken reisden niet mee. De beraadslagingen werden opgeschort. Tonnar berichtte de raad op 11 juni, dat hij zijn investeringen herwaardeerde op f 30.000.--. Alle nieuwe investeringen moesten ten laste van de gemeente komen en hij achtte een commissie van beheer wenselijk. Hij wenste f 1.100.-- te ontvangen voor de bedrijfsvoering van een gemeentelijk gasbedrijf. Gemeente en Tonnar zouden 5% dividend genieten over het te storten kapitaal. De hogere winst ware gelijkelijk te verdelen. Het kapitaal van Tonnar moest in twintig jaar geamortiseerd zijn. Zijn voorstellen ademden de geest van het model Dülken.

Berger nam het woord en torpedeerde de Suckow-offerte. Hij vocht het vergelijkingsmateriaal, aangedragen door de commissie, aan en zei uit te komen op een prijs van 36 cent per m³. Op die manier zou de petroleummarkt nooit kleiner worden, aldus Berger. Spoorwegen en kazerne, goed voor de helft van de particuliere afname, zouden ongetwijfeld beginnen met een eigen installatie naar het voorbeeld van Thum in Dülken. Het was opportunisme van de gemeente, indien zij nu zelf gas ging exploiteren in een tijd van "vele uitvindingen van nieuwere soorten verlichting". Hij laakte het achterhouden van informatie door de commissie en het college. Thijwissen beperkte zijn bijdrage tot een verwijzing naar de Venloosche Courant van 21 mei.

Van de Loo kon hun opmerkingen niet weerleggen. Zijn verwijzing naar een brief van 7 juni over een ontwerp-overeenkomst met de firma Suckow was zeer onhandig. Hij leverde daarmee het bewijs, dat infor-

³⁹ Collaes, Eugène. Geboren te Venlo 30.10.1837. Gestorven te Venlo 29.03.1898. R.K. Zonder beroep. Rentenier, grootgrondbezitter. Raadslid 1879-1893.

⁴⁰ Thijwissen, Paul Julius Hubert. Geboren te Neuss 15.10.1843. R.K. Fabrikant. Woonde Keulsche weg 68. Kende Felix Tonnar. Raadslid sedert 1880.

⁴¹ E. Thum Söhne, Süchtelnerstrasse of J.P. Thum, Gasstrasse te Dülken. Laatstgenoemde lag dicht bij de gemeentelijke gasfabriek, waar Tonnar directie voerde. *Chronik der Stadt Dülken*. Dülken 1925, pag. 301.

matie werd achtergehouden. Het college bevestigde de ontvangst van de brief.⁴² Burgemeester M.J.A. Mulder⁴³ formuleerde vervolgens een merkwaardig voorstel: de commissie en de raadsleden Berger en Thijwissen moesten de ontwerp-overeenkomst met de firma Suckow en de offerte van Tonnar maar gaan onderzoeken. Het voorstel werd met algemene stemmen aangenomen. De Tonnar-lobby had getriomfeerd. De indruk die overbleef was er een van een aarzelend college, een Suckow-aanbod, dat bijna tot een affaire was verworpen en een naïeve commissie openbare werken.

Venlo leende zich niet voor een innovatie op een vroeg tijdstip. Het Suckow-concept verdween uit beeld, mede door toedoen van Berger en Thijwissen. De uitkomst was voorspelbaar. Op 5 augustus 1881 werd door de raad besloten tot het verlenen van concessie aan Tonnar voor een periode van vijf jaren.⁴⁴ Berger deed in de vergadering van 6 september nog een laatste poging om te komen tot een langere concessie. Tevergeefs: een brief van gelijke strekking van Tonnar van 23 september aan de raad werd voor kennisgeving aangenomen. 31 januari 1882 keurde de raad het nieuwe contract zonder tegenstemmen goed. Per 1 juli werd de gasprijs 9 cent; jaarlijks leverde Tonnar 30.000 m³ voor de publieke verlichting. Het meerverbruik door de gemeente moest worden betaald tegen 9 cent per m³. Er kwam een Commissie van Gas-Inlichting. Tonnar kon worden verplicht tot een bepaalde som te investeren.

De pers had de verwickelingen nauwkeurig gevolgd. Het V.W. van 21 mei 1881 wist te melden, dat de kostprijs van parafinegas te Chemnitz 23,5 Pfennig bedroeg. De Reichsmark had een waarde van 59 cent. De kostprijs bedroeg daar dus 13,7 cent. Van de Loo zat met zijn berekening 15 cent⁴⁵ zeer goed. 16 juli verscheen een artikel in de V.C. met de veelzeggende titel: "De gasquestie". Het artikel memoreerde een rekest van 100 ondertekenaars, die pleitten voor gemeentelijke gasverzorging. Tonnar mocht van hen alleen directeur van de gasfabriek zijn. De adressanten kregen aanhang. Alle ingezonden stukken uit die dagen pleitten voor een gemeentelijk gasbedrijf.

De Commissie van Gas-Inlichting werd 6 oktober geïnstalleerd.⁴⁶ Zit-

⁴² G.A.V., Op de Laack 9b.

⁴³ Mulder, Michel Jozef Antoon. Geboren te Venlo 08.04.1809. Overleden te Venlo 31.01.1883. Woonde in de Lomstraat. Koopman. R.K. Raadslid 1840-1883. Wethouder 1866-1871. Burgemeester 1871-1883. Klerikaal.

⁴⁴ G.A.V., Op de Laack 29a en 195.

⁴⁵ G.A.V., Op de Laack 29a.

⁴⁶ G.A.V., Gemeentebedrijven Venlo, voorlopige inventaris Bergevoet 52.

ting namen drie raadsleden, Van den Brandt, Van de Loo en Thijwissen en twee niet-raadsleden, de leraar D. Horn en de apotheker L. van der Grinten. Het notulenboek van de commissie begint pas 3 december 1883. Het bevat veel klachten, sancties en waarschuwingen aan het adres van Tonnar conform artikel 10 van het contract van 1 juli 1882.⁴⁷ Bij geschillen was de positie van Tonnar zwak. De raad besloot bijvoorbeeld op 4 september 1883, dat Tonnar zelf hoofdleidingen moest financieren, ongeacht het investeringsplafond. Tonnar koos niet de weg van arbitrage, maar zocht een tussenoplossing. Hij wist het college te bewegen de spoorwegen te belasten met de aanleg van hoofdleidingen langs de toegangswegen naar het station. Daaruit volgde een langdurig conflict. Tenslotte besloten de spoorwegen in 1886 grotendeels over te gaan op elektrische verlichting.⁴⁸

De prijsverlaging van 17 naar 9 cent bracht de 52 verbruikers die hadden afgehaakt snel terug. Weldra dienden zich bij de gashouder capaciteitsproblemen aan. Tonnar deelde dat op 27 december 1884 voor het eerst mee aan het bevoegde gezag. Hij stelde voor, dat de gemeente het bedrijf zou overnemen.⁴⁹ Een kortstondige concessie, die voortdurend onder druk stond van nieuwe investeringen, en het ontbreken van vooruitzicht op een nieuwe langdurige concessie brachten hem tot dit voorstel. Het dagelijks bestuur schoof de problematiek door naar de Commissie van Gas-Inlichting, kortweg gascommissie genoemd. De raad bekrachtigde deze handelwijze en verlangde van de commissie een "gemotiveerd rapport".⁵⁰ Wat de precieze opdracht was wordt overigens uit de stukken niet duidelijk. Wel is het zo dat de loop der dingen in 1885 deze opdracht nogal verzwaarde. Berger was in elk geval op de hoede, want 9 januari van dat jaar voorkwam hij, dat de gascommissie beslissingsbevoegdheid kreeg in het gasbeleid. Kennelijk waren de vijf leden in meerderheid Tonnar c.s. niet welgezind. De samenstelling van de commissie veranderde, omdat Van den Brandt haar verliet. Hij werd opgevolgd door H. Jockin.⁵¹

⁴⁷ G.A.V., Op de Laack 27.

⁴⁸ G.A.V., Gemeentebedrijven Venlo, voorlopige inventaris Bergevoet 52, 19.04.1886.

⁴⁹ G.A.V., Op de Laack 29b.

⁵⁰ Idem. De voorzitter maande de commissievoorzitter Thijwissen tot spoed, maar die deelde mede, dat het verzamelen van informatie niet vlot verliep. 09.06.1885.

⁵¹ Jockin, Hendrik Hieronimus. Geboren te Venlo 17.08.1815. Gestorven te Venlo 17.01.1896. R.K. Aannemer. Woonde eerst in de Steenstraat, later Zuidsingel 52. Raadslid 1883-1889.

De voorstanders van gemeentelijke verzorging roerden zich in 1885 veel sterker dan in 1881. De gascommissie kon haar taak niet aan en trok externe deskundigheid aan. In de vergadering van de commissie verscheen op 7 juli 1885 ingenieur D. van der Horst, de directeur van de gasfabriek te Leiden. In de Vereniging van Gasfabrikanten had hij veel invloed. Thijwissen zal hem niet als eerste hebben uitgenodigd, want Van der Horst stond bekend als een voorstander van gemeentelijke exploitatie. Leiden was er een voorbeeld van. Commissievoorzitter Thijwissen was een uitgesproken voorstander van particuliere exploitatie. Hij stamde uit Neuss (Pruisen) en was volledig georiënteerd op het Tweede Keizerrijk. Wie had Van der Horst dan gehaald? Een brievenboek van de commissie is er niet. We blijven het spoor bijster.

Van Rijn, afkomstig uit Den Haag, kan er de hand in hebben gehad. Hij was één van de invloedrijke rekestranten van 1 juni 1885,⁵² praktisch allemaal kiesgerechtigden. Zij verzochten op 1 juli 1887 te beginnen met gemeentelijke exploitatie. Van Rijn had op 2 mei zijn visie in het V.W. gegeven in een van de vele ingezonden stukken. De artikelen waren allemaal onvriendelijk voor Tonnar. Daarbij werden leugens niet geschuwd. Een mooi voorbeeld daarvan was het artikel van een zekere Y, naar later bleek de firma Wed. H.H. Uytendaele, uitgeefster van het V.W. Y schreef in het V.W. van 25 juli, dat de kwaliteit van het gas drastisch achteruit ging, gemeten naar het gaskrachtsverbruik. Tonnar riposteerde in het V.W. van 8 augustus, dat de firma niet had vermeld dat een krachtige nieuwe gasmotor was geïnstalleerd in de drukkerij.

De eerste september kwam Thijwissen met het voorstel twee leden aan de Commissie voor Gas-Inlichting toe te voegen. Dit voorstel werd door de raad gehonoreerd, nadat Thijwissen had uitgelegd, dat de meerderheid van de commissie vóór Tonnar was en de publieke opinie tegen. De twee nieuwe leden moesten voorstanders van gemeentelijke gasvoorziening zijn, dan waren de leden van de commissie “meer gevrijwaard voor de toekomst”.⁵³ Berger vond deze verklaring voorbarig; Van de Loo wees Thijwissen er nadrukkelijk op, dat hij zo bij voorbaat het advies van Van der Horst naast zich neerlegde, hetgeen voor hem reden was uit de commissie te stappen. Van den Brandt noemde het voorstel van Thijwissen een caprice. Hun kritiek moet worden gezien in het licht

⁵² G.A.V., Op de Laack 201. De rekenen uit die tijd zijn niet compleet aanwezig.

⁵³ G.A.V., Op de Laack 29b. De zinsnede laat veel interpretaties toe. De toestand was bepaald gespannen, want 15.01.1886 klaagde Thijwissen over het onbetamelijke optreden van voorstanders tegenover tegenstanders van gemeentelijke exploitatie.

van de Suckow-affaire van 1881. De uitkomst van het debat was, dat de commissie van vijf naar zes leden ging. Van Rijn en Ch. Smeets⁵⁴ werden tot commissielid gekozen; Van de Loo ging eruit.

Het advies van Van der Horst werd in de gascommissie behandeld op 12 november 1885. De commissie kwam niet tot een eensluidend advies aan de raad. Thijwissen was afwezig. Wilde hij de zaak zo forceren? Het advies van Van der Horst was uitzonderlijk en dat wist Thijwissen vóór 12 november. Van der Horst begon met een becijfering. Bij een productie van 400.000 m³ berekende Van der Horst een investering van f 125.000,--.

Tabel 3.

Exploitatie	Investering	Productie	Prijs	Winst	Jaarlast
A. Tonnar		220.000	9	5.000	2.400
B. Gemeente, nieuwe fabriek	120.000	330.000	9	3.700	9.600
C. Tonnar, uitbreiding fabriek	51.250	330.000	7	6.400	4.100
D. Gemeente, uitbreiding fabriek	120.000	330.000	7		9.600

Bron: G.A.V., Op de Laack 29b, bijlagen bij de notulen van de raad van 15.01.1886.

Voor de varianten A en B gold een aanneme van 50% consumptiestijging. Het gasverlies calculeerde hij op 15%. Doorgaan met Tonnar was veruit het goedkoopst, maar hoe? De blijvende monopoliepositie van Tonnar was een nadeel. De winst ging naar de aandeelhouder. Normaal gesproken zou de conclusie moeten zijn: geen particuliere gasverzorging. Maar Venlo vormde een uitzondering. Toezicht en controle dienden bij concessieverlenging te worden verbeterd, adviseerde Van der Horst. "Uw bestuur besluite dus tot aanbieding eener nieuwe concessie aan den tegenwoordige concessionaris, liefst met 1 Januari 1886 in te gaan en eindigende ultima 1906, of 1911, welk aanbod de concessionaris gedaan zijnde, binnen vier weken na den datum der aanbieding afdoende zal behooren beantwoord te worden".⁵⁵ Van der Horst viel in zijn

⁵⁴ Smeets, Charles. Geboren te Venlo 30.01.1821. Koopman. R.K. Woonde aanvankelijk in de Lomstraat, later Kleine Kerkstraat 15. Raadslid 1869-1893.

⁵⁵ Zie noot 53.

conclusie zijn eigen gasideologie af. Hij adviseerde, na invulling van een aantal voorwaarden, de situatie te continueren.⁵⁶

Clemens Bocken zal Tonnar zeker onmiddellijk hebben gemeld, dat de weg vrij was voor een langdurige verlenging van het contract. Maar het liep allemaal anders door de besluitvorming in de gascommissie. Daar ontstond een impasse, doorbroken door op een listige wijze de zwarte piet naar de raad te schuiven. De commissie besloot een rapport samen te stellen met de argumenten van de voorstanders en die van de tegenstanders. Het advies van Van der Horst werd er als bijlage aan toegevoegd. Het college liet het rapport drukken, een nieuwigheid in de Venlose administratie.

Tonnar schreef een brief aan de gemeente. Die brief kwam tegelijk met het rapport van de gascommissie aan de orde in de raadsvergadering van 15 januari 1886. De brief van Tonnar werd slechts voor kennisgeving aangenomen. Hij zat vanaf november 1885 in een verloren positie, omdat de gascommissie het advies van Van der Horst niet had overgenomen en slechts als bijlage had doorgeleid naar de raad. De raadsvergadering ging uitsluitend over de voor- en nadelen van eigen exploitatie. De Berger-lobby stokte; de regie van Van Rijn was onmiskenbaar.

In 1881 waren alle overwegingen in de raad gericht op particuliere exploitatie. In 1885 was het precies omgekeerd. Ch. Houben,⁵⁷ de burgemeester, was als een van de weinigen volledig tegen gemeentelijke exploitatie gekant. De financiële risico's voor de gemeente waren hem een gruwel. Zijn gehele verdere ambtstermijn zou hij fulmineren tegen gemeentelijke gasverzorging tot groot ongenoegen van Van Rijn. Na drie uren debatteren lagen er 15 januari 1886 in de raad twee voorstellen. Wethouder J. Peters⁵⁸ stelde gemeentelijke verzorging voor en Thijwissen deed een voorstel conform het advies van Van der Horst. Het voorstel Peters vergaarde negen stemmen. Het voorstel Thijwissen kreeg vier stemmen. De raad nam een principebesluit, maar vergat te kiezen voor variant B of D van Van der Horst.

⁵⁶ Zie voor de opvattingen van D. van der Horst het artikel van zijn zoon M. van der Horst, o.c., pag. 314 e.v. D. van der Horst was mordicus tegen particuliere bedrijven, betoogt M. van der Horst.

⁵⁷ Houben, Christiaan Antoon. Geboren te Kessenich 06.06.1824. Overleden te Venlo 29.05.1900. Vestigde zich in Venlo 1883. Was burgemeester van Venlo van 1883 tot 1900. Woonde aan de Oude Markt.

⁵⁸ Peters, J. Geboren te Venlo 18.01.1831. Overleden 24.05.1900. R.K. Koopman. Raadslid 1881-1900. Wethouder 1887-1900.

In februari 1886 schreven 90 verbruikers, zeker een meerderheid, een rekest aan het gemeentebestuur. Zij schreven: "Tot dusverre werd in de debatten gesproken van prijzen van 7 à 8 cents, terwijl er dan nog uitzicht werd gegeven om de dan nog te behalen aanzienlijke winsten te doen strekken ter remplacering van de zoo geheten gehaten hoofdelijke omslag". Bij gemeentelijke exploitatie wordt de prijs 11 à 12 cent: "Velen zouden zich aan dezen last onttrekken door tot petroleum over te gaan, waartoe de veel verbeterde lampen eene rede te meer geven".⁵⁹ De rekestranten waren tegen gemeentelijke exploitatie. Hun verzoek arriveerde te laat op het gemeentehuis. 15 januari was het besluit tot gemeentelijke exploitatie reeds gevallen.

Van Rijn was door de afwikkeling van de gaskwestie in een leidende rol terecht gekomen, omdat Thijwissen als voorzitter van de gascommissie vanaf november 1885 geen leiding gaf. Hij was afwezig of zweeg op belangrijke momenten. Het resultaat was dat Thijwissen en Van Rijn elkaar politiek niet beschadigden, ondanks hun totaal verschillende opvattingen. Van de weeromstuit vormden beiden na 15 januari 1886 in gaszaken een duo. Zij bepaalden sterker het gemeentelijk gasbeleid dan het dagelijks bestuur.

Vergeleken met 1881 ging in 1886 een zestal raadsleden om. De zes die omgingen, voerden in het debat niet het woord. De meerderheid had slechts één woordvoerder, Van Rijn. De minderheid had meer woordvoerders.

De gaskwestie stond in 1881 in relatie met de aflopende concessie van Tonnar in 1882. De commissie openbare werken raakte verzeild in de Suckow-affaire. De procedure verliep niet vlekkeloos. De commissie werd uitgebreid met twee uitgesproken voorstanders van particuliere exploitatie, want Tonnar kwam aan vele wensen tegemoet. De gemeente diende geen onnodige risico's te lopen. De besluitvorming was eenstemmig.

In 1886 was de pressie van nieuwe raadsleden groot. De pers hielp daarbij een handje. Weer ontspoorde de procedure. De Commissie van Gas-Inlichting werd uitgebreid met twee niet-raadsleden, uitgesproken voorstanders van gemeentelijke exploitatie. De voornaamste overwegingen bij de besluitvorming waren: de animo van Tonnar liet na, de Tonnar-lobby manifesteerde zich veel minder. De aanzienlijke winsten van Tonnar waren voor de stadskas aanlokkelijk. Velen vonden gasverzorging een specifieke stadszaak. De tegenstand tegen een gemeentelij-

⁵⁹ G.A.V., Op de Laack 201a, bijlagen bij het advies van D. van der Horst.

ke leiding van een industrieel bedrijf was aanmerkelijk verminderd. De besluitvorming leidde tot verdeeldheid, maar niet vanwege overwegingen van economisch-liberale huize. Men was eerder minder conservatief. De standpunten ten aanzien van de bedrijfsvoering van de gemeentelijke gasfabriek waren aanvankelijk unaniem. Onomstreden bleven de rationele bedrijfsvoering, een efficiënte productie en het maken van winst. Weldra was er toch verdeeldheid over de winstbestemming, de aard van de bedrijfsvoering en de diffusiepolitiek. Verliezen waren vanzelfsprekend voor de onderneming. Ze konden niet worden afgedekt met gemeentelijke middelen. De periode van de denkbeelden van de nachtwerkerstaat waren voorbij. Straatverlichting, exponent van openbare veiligheid en representatie, was een overheidstaak. De aanwending van gas voor andere doeleinden was een zaak van algemeen belang. Overwinsten moesten worden aangewend voor de afbouw van de hoofdelijke belasting,⁶⁰ vond men aanvankelijk. Weldra gaf dit punt aanleiding tot felle discussie. Immers overwinsten kon men ook bestemmen voor prijsverlagingen en diffusie.

De achterliggende gedachte was in die tijd ongetwijfeld: de gemeente moet meer publieke taken uitvoeren, zoals waterleiding, riolering, telefoon etc. De stad was daarbij gebaat in representatieve zin, aldus de vele voorstanders, die pragmatisch redeneerden. Ideologie ontbrak nog; menig historicus legt die er wat al te snel in. De redenering had dan moeten luiden: overwinst wordt gebruikt voor verbetering van de stedelijke infrastructuur. In Venlo werd die afweging in 1886 niet gemaakt. De geesten waren in Venlo in 1886 rijp voor datgene wat in 1881 was bedacht. Leningfinanciering werd aanvaard onder conditie van snelle amortisatie. Het gebeurde niet met het oogmerk de begroting op te rekenen middels zachte langlopende leningen of als middel tot voorfinanciering. Het gemeentelijk gasbedrijf werd gezien als een onderneming in particuliere zin. Die opvatting zou ertoe hebben moeten leiden, dat de gemeente het gasverbruik diende te betalen. Die logica volgde de raad niet; men sloot aan bij de bestaande situatie. Het gratis verbruik van gas door de gemeente en de koppeling van de winst van het gasbedrijf aan de hoofdelijke belasting vormden een zware hypotheek op het toekomstig gasbeleid. Deze twee weeffouten verziekten talloze malen de discussie over de gasprijzenpolitiek. Van Rijn en Thijwissen hadden daar niet in het minst toe bijgedragen.

⁶⁰ Het artikel van Van Rijn in het V.W. 3 juli 1886. Weldra kwam Van Rijn tot andere gedachten.

Het privaatrechtelijk karakter van de onderneming werd versterkt door de incasso over te hevelen naar de administratie van de gasfabriek. Strikte scheiding van de administratie van gasfabriek en gemeente was de doelstelling. In de gemeentelijke begrotingen stond slechts een post betreffende de winst van de gasfabriek. Deze bedrijfsvoering stond haaks op de juridische vorm. Het verklaart de geruisloze overgang in 1902 naar een publiekrechtelijk bedrijf, onderdeel van de gemeentebedrijven.

Na 1886 was er sprake van een echte gascommissie met bestuurlijke bevoegdheden. Toentertijd was het de belangrijkste commissie uit de raad. Zij vergaderde onder leiding van de burgemeester c.q. de portefeuillehouder. De raad koos op 28 januari 1886 vier commissieleden uit haar midden, te weten Jockin, Van Rijn, Smeets en Thijwissen.

De bedrijfsvoering kwam in handen van een directeur. Die voelde zich ondernemer en nauwelijks ambtenaar. Alleen fundamentele beleidszaken werden de raad voorgelegd. De gascommissie adviseerde het college. De directeur woonde de vergaderingen van de gascommissie bij en voerde het secretariaat. Eenmaal per maand vergaderde de commissie. Competentieproblemen waren ingebakken, want de commissie heette weliswaar Commissie van Beheer, maar dat was maar ten dele. Advies en beleid liepen door elkaar heen.

Het adviseurschap van Van der Horst had grote gevolgen. In zijn kielzog had hij enige cliëntèle, die hij een plaats wilde geven in het Venlose gasgebeuren. Het Hollandse gaswereldje deed in 1885 er voorgoed zijn intrede. Van der Horst recommandeerde de eerste directeur-ambtenaar J. van Rossum du Chattel, een civiel ingenieur, werkzaam bij de gasfabriek te Leiden, waar Van der Horst zelf directeur was. Tevens werd J. Kros volontair bij de Venlose gasfabriek, een zoon van M. Kros, de directeur van de Haagse gasfabriek. Van Rossum du Chattel was directeur van 1 april 1886 tot 30 april 1887, precies dertien maanden lang. Later zat hij in Cadiz in Spanje. De zeer jonge volontair Kros volgde hem op.⁶¹

⁶¹ G.A.V., Gemeentebedrijven Venlo, voorlopige inventaris Bergevoet 52. De notulen van de gascommissie van 24 februari maken duidelijk, dat de gascommissie sprak over de mogelijkheid en onmogelijkheid van een voortijdig vertrek van Van Rossum du Chattel. Met de eis van tenminste drie jaar directeurschap dacht men het probleem te hebben opgelost in 1886. De praktijk wees anders uit. Sancties waren niet mogelijk. Zie verder G.A.V., Op de Laack 197.

De gemeentelijke gasfabriek

Aanvankelijk functioneerde de gascommissie goed. Van der Horst had geadviseerd van de overgebleven vraagstukken allereerst het vraagstuk van de nieuwe directeur op te lossen. Het dagelijks bestuur maakte een voordracht van drie uit een totaal van 36 reflectanten. Van Rossum du Chattel stond nummer één op de voordracht, gevolgd door J. van Dijk uit Waalwijk en K. Zijlstra uit Utrecht. Burgemeester Houben regelde de sollicitatieprocedure min of meer buiten de gascommissie om tot grote ergernis van de commissieleden.⁶²

Overigens was de commissie na januari snel aan het werk getogen. Men zocht naar bouwplaatsen voor een nieuwe fabriek. In de raadsvergadering van 8 februari verklaarde wethouder J. Peters, dat de gascommissie geen zwaarwegende adviezen kon uitbrengen. Naar aanleiding van zijn woorden volgde er een fundamentele discussie over de Commissie van Gasbeheer. Burgemeester Houben besloot het debat met een belangrijke verklaring: de raad had nu aangegeven, dat de gascommissie zich aan de raad diende te conformeren; als zodanig was het debat “een amendement en geeft constitutie aan de wijze hoe men de gaz-fabriek in gemeentelijk opzicht dient te bezien”.⁶³ De competentie van de gascommissie was beperkt, wilde hij zeggen. De raad reageerde nauwelijks. Misschien werd de aandacht te zeer afgeleid, omdat men tegelijkertijd over de belangrijke beleidslijnen van de gasfabriek sprak. Publieke verlichting bleef kosteloos en de fabriek moest zelf zijn verliezen afdekken. Begin februari leverde Van Rossum du Chattel een rapport in over mogelijke locaties voor de nieuwe fabriek.⁶⁴ Hij noemde Fort Ginkel, achter de loods van de Köln-Mindener Bahn, de puinplaats bij de Roermondse Poort, Schoppenaas en aan de Roef langs de Maas. De laatste locatie had zijn voorkeur. De bestuurderen van het Piushuis vroegen het meest noordelijke deel van de Roef te kiezen in verband met de overlast. Maar Waterstaat zou daartegen wel bedenkingen hebben, aldus Van Rossum du Chattel, in verband met de watervoering van de Maas bij de Roef. De capaciteit van de nieuwe fabriek bedroeg 2.000 m³

⁶² G.A.V., Gemeentebedrijven Venlo, voorlopige inventaris Bergevoet 52, notulen gascommissie 24.02.1886.

⁶³ G.A.V., Op de Laack 29a.

⁶⁴ G.A.V., Gemeentebedrijven Venlo, voorlopige inventaris Bergevoet 52, notulen gascommissie 24.02.1886; G.A.V., Op de Laack 199.

per etmaal. Zij kostte f 83.000,--. Hij wees tevens op de mogelijkheid van uitbreiding van de oude fabriek. Voor verbetering en uitbreiding berekende hij f 25.000,--.

Op 9 mei besloot de raad tot overname van de fabriek van Tonnar. Voor de omwonenden was het een teleurstellend besluit. Tonnar vroeg f 22.500,-- als de overdracht inging op 1 juli 1886 en ingaande 1 januari 1887 f 18.000,--. Het verschil zat in de al dan niet gedeerde winst. Het werd na onderhandeling f 20.000,-- per 1 juli. De helft van de jaarwinst werd zo verrekend. De partijen verschilden van mening over de vraag of het meerverbruik vanaf 1882 in mindering moest worden gebracht op de koopsom. Artikel 5 van het contract gaf Tonnar gelijk. Er viel niets te verrekenen. Met f 20.000,-- was Tonnar best content, vooral gezien de boekwaarde. Hij voelde niets voor arbitrage en wilde zo snel mogelijk van de gasfabriek in Venlo af om alle aandacht te richten op zijn machinefabriek te Dülken.

De Minister van Waterstaat deelde op 2 juli mede, dat de bouw van de gasfabriek aan de Roef geen goedkeuring verkreeg, omdat de fabriek in het winterbed van de Maas zou liggen. 16 juni had de raad reeds besloten f 50.000,-- te reserveren op de begroting 1887 voor de verbouwing en uitbreiding van de oude fabriek. De somma van f 83.000,-- voor nieuwbouw ging te ver. Negen dagen later kwam Van Rossum du Chattel de plannen toelichten voor de raadsleden. Hij overtuigde allen en de raad ging unaniem accoord. Van Rossum du Chattel stelde tegelijkertijd voor de meterhuur te verlagen. Van Rijn vroeg aan Van Rossum du Chattel een instructie voor de gascommissie. Tevens moest hij een instructie voor de directeur overleggen.

Het meest interessante aspect van de overname van de fabriek door de gemeente was de voorfinanciering van de koop door de firma P.J. Berger op het moment dat de koopakte op 30 juni 1886 bij de notaris passeerde.⁶⁵ Andere geldschietters hadden zich al vroeg gemeld. J. Oppenheimer uit Groningen diende zich reeds op 10 mei aan, toen de besluitvorming net was geschied. Verder zat J. Rieter uit Venlo op het vinkentouw. Beiden brachten offerte uit voor leningfinanciering; zij werden gepasseerd bij de voorfinanciering. De stap naar leningfinanciering was nodig, omdat er een breed verzet rees tegen belastingverhoging. De permanente afkeer van belastingverhoging bevorderde leningfinanciering voor productieve kapitaalsuitgaven. De totale dienst moest altijd

⁶⁵ G.A.V., Op de Laack 29b. Indien Berger stille vennoot was, lag de voorfinanciering voor de hand.

sluitend zijn. De provinciale autoriteiten toetsten de lening aan de capaciteit van de middelenwerving en de mogelijkheid de lasten te dragen. De Gemeentewet van Thorbecke had deze restricties gesteld aan de autonomie van de gemeente bij het afsluiten van leningen.⁶⁶

De zaken marcheerden onder de directie van Van Rossum du Chattel uitstekend. De raad besloot jaarlijks *f* 2.000,-- uit de exploitatie te reserveren voor kapitaalslasten. Daarnaast werden *f* 1.000,-- bestemd voor nieuwe investeringen en *f* 500,-- voor vervangingsinvesteringen.⁶⁷ Het advies van de gascommissie om voorrang te geven aan de uitbreiding van de publieke verlichting werd gevolgd. J. Kros kreeg als volontair een toelage van *f* 100,-- per jaar.

Van Rijn publiceerde op 3 juli, waarschijnlijk namens de gascommissie, een wervend verhaal in het V.W. onder de titel: "De Nieuwe Venloosche Gasfabriek". Van Rijn schreef: "De verkoopprijs van Tonnar was *f* 25.000,--. Maar de jaarwinst van 1886 hebben we afgedongen. We besparen op de straatverlichting *f* 1.500,--. De uitbreiding van de publieke verlichting kan vlot worden aangepakt. De kapitaalswaarde van leidingennet etc. is *f* 3.500,--". Hij concludeerde vervolgens dat de overname geschiedde voor de luttele som van *f* 10.500,--. Hij verzweeg dat men wel toe was aan veel vervangingsinvesteringen, die Tonnar achterwege had gelaten en dat de bevolking de spot dreef met de reukoverlast van lekkende gasleidingen. Rekenmeester Van Rijn verzweeg ook de boekwaarde van de fabriek. Volgens hem was verplaatsen van de fabriek om technische redenen niet mogelijk. Om het verhaal geloofwaardig te maken, vulde hij aan, dat het terrein aan de Roef veel minder waard was dan het huidige terrein. De bedrijfsvoering liep prima.

Vervolgens blikte Van Rijn in de toekomst. Als een van de weinigen bleek hij een visie te hebben op een gemeentelijk gasbeleid. Van Rijn stelde, dat de fabriek een bron van inkomsten voor de gemeente moest worden. Dat kon, indien de gemeentenaren de zaak steunden. "Men begrijpe toch, dat de winst, die men door algemeen en veel gas te verbruiken aan de onderneming verschaft, thans in de gemeentekas vloeit en als gevolg daarvan aan de burgerij in de vermindering van de hoofdelijke omslag ten goede komt. Men bedenke toch, dat van elke m³ die

⁶⁶ C. Goedhart, *Anderhalve eeuw gemeente financiën in ons Koninkrijk. Enkele hoofdlijnen. Bedrijf en Samenleving*, Alphen aan de Rijn/Brussel 1967; L. Koopmans en A. Wellink, *Overheidsfinanciën*, Leiden/Antwerpen 1983.

⁶⁷ G.A.V., Gemeentebedrijven Venlo, voorlopige inventaris Bergevoet 52, notulen gascommissie 12.07.1886.

men verbruikt, 5 cent verdiens te voor de gemeente zijn, of liever, dat als het gebruik met 100.000 m³ is toegenomen, de zuivere winst zeker het bedrag der tegenwoordige plaatselijke belasting bedraagt”.

Van Rijn besprak uitdrukkelijk het thema van de verhouding tussen winsten, prijzen en hoofdgeld. Houben c.s. zagen vooral de relatie winsten en hoofdgeld. Van Rijn en de zijnen legden eerst de relatie winsten en prijzen.

Sprak Van Rijn voor zijn beurt? Een maand later zien we, dat Van Rossum du Chattel toestemming vroeg om in de pers te weerleggen, dat de aanbesteding van de kolenleverantie aan de gasfabriek op onjuiste wijze had plaatsgevonden. Het verhaal van Van Rijn werd noch in de notulen van de raad, noch in die van de gascommissie gememoreerd. Het deed er niet veel toe. De fabriek liep in het begin uitstekend. Goedkope branders en andere apparaten voor de verbruikers moesten door de gasfabriek worden aangeboden. De fabriek kreeg daarom een toonzaal, een nieuwe bron van strijd. De winkeliers Ten Dijk, Frings en Van Boom lieten het raadslid J. Theunissen daartegen protest aantekenen.⁶⁸ De concurrentievervalsing werd met succes bestreden. Toekomstige verbruikers kregen voortaan wel alle mogelijke informatie. Onder Tonnar was dat er niet bij geweest. Van Rijn had zijn artikel in het V.W. van 3 juli besloten met een verwijzing naar de verlaging van de meterhuur met 50%. Hij meende, dat “door deze afslag de kleine winkelier in staat gesteld wordt zijn winkel voordelig met gas te verlichten”. Nam het verbruik toe, dan zou de prijs dalen. Hij eindigde met een oproep, waarin hij benadrukte, dat het goede beleid een stadszaak was. “Komaan dan, gij rijken en stil levenden, laat uwe zalen en gangen met gas verlichten, een petroleumreuk bederft Uw modern gemeubileerde salons ... Spoedig zullen de burgers volgen in hunne huiskamers en keukens. Voor winkels is veel licht voordeliger en tegelijk reclame: want wat baat de beste etalage als de voorwerpen slecht verlicht zijn ... Ieder werkgever, werkman en huisvrouw beseffe dat”.

Van Rijn gaf daarmee een beeld van de gasdiffusie, dat overeenstemt met het cijfermateriaal. De tijden waren veranderd. Een krachtadig diffusiebeleid was mogelijk geworden door het besluit van 15 januari 1886.

Maar al vlug werd er een streep door de rekening gehaald door het vertrek van Van Rossum du Chattel en de komst van J. Kros, de rechter-

⁶⁸ G.A.V., Op de Laack 29b, notulen vergadering van 12.12.1888.

hand van Van Rossum du Chattel, als nieuwe directeur. Van Rossum du Chattel was in staat gebleken de politieke animositeit te doorbreken. Kros bleek niet opgewassen tegen het gemeentelijke politieke mijnenveld. Bij de benoeming besefte men het niet. In de gascommissie van 4 februari 1887 was het vertrek van Van Rossum du Chattel aan de orde. Hij deelde mede te vertrekken naar Gouda. Uiteindelijk belandde hij evenwel in Cadiz. Hij beval Kros als opvolger aan en wist zich daarbij in gezelschap van Van Rijn. In 1886 had die al publiekelijk de loftrompet gestoken over de volontair.

In dezelfde commissievergadering kwam een aanvraag van de spoorwegen aan de orde om de prijs per m³ te reduceren. De korting werd niet gegeven. Deze weigering had tot gevolg, dat de spoorwegen de verlichting in september 1889 zelf gingen regelen.

Het eerste jaarverslag van de gemeentelijke gasfabriek verscheen op 24 juni 1887. Het ging over het laatste halfjaar 1886. Het was een gedrukt model-verslag met een jaarrekening, verlies- en winstrekening, een balans, statistische gegevens en een toelichting op het gevoerde beleid en het te voeren beleid. Het stempel van Van Rossum du Chattel was onmiskenbaar. Hoewel deze officieel 30 april 1887 was vertrokken, maakte hij ook nog het jaarverslag van 1887. De verklaring hiervoor vinden we in het notulenboek van de gascommissie. Tot 4 maart 1888 verscheen hij als secretaris in de gascommissie en bepaalde hij het beleid. Zo volgde de vergadering van november Van Rossum du Chattel in zijn voorstel geen apart tarief voor gasmotoren in te voeren, maar wel voor kookgas. Voor gasmotoren was in Venlo "geen gelegenheid".⁶⁹ Kookgas ging 6 cent per m³ kosten. Spoedig kwam men op deze gedachte terug. In december 1887 was de gascommissie evenwel van oordeel, dat het tarief voor gasmotoren er toch moest komen. Het moest gelijk zijn aan het tarief voor kookgas. Beide tarieven werden aangeduid met de term daggas.

J. Kros was door de raad op 19 mei 1888 benoemd tot directeur. De benoeming van Kros had op zich laten wachten, omdat Thijwissen voorstelde de functie van stadsbouwmeester en directeur gemeentelijk gasbedrijf te combineren. In allerijl zocht men ook voor Kros een bijbaantje. De burgemeester meldde in de raad van 18 april 1888 dat Kros graag in de zomermaanden het toezicht van de gemeente op de particuliere waterverzorging wilde uitoefenen. Hij had er tijd voor. Van mei tot

⁶⁹ G.A.V., Gemeentebedrijven Venlo, voorlopige inventaris Bergevoet 52.

december was de gasfabriek toch bijna buiten bedrijf. Er werden nog meer voordelen geboden. M. Kros bood aan kosteloos te adviseren in gaszaken, mits zijn zoon benoemd zou worden tot directeur van de gemeentelijke gasfabriek. De instructie voor de gasdirecteur werd bijgesteld; M. Kros voldeed de borgstelling van f 1.000,--. J. Kros werd benoemd.

De ontwikkeling naar de functie directeur gemeentebedrijven kwam voort uit de besluiten, genomen in het jaar 1888. De waterleiding was in 1887 in concessie gegeven aan de Venlose firma Keuller & Jonkergouw. Deze concessieverlening maakte duidelijk, dat de gaskwestie van 1886 niet leidde tot een principiële keuze voor gemeentelijke exploitatie van belangrijke algemene voorzieningen. Slechts weinig raadsleden waren consistent in hun stemgedrag. Van betekenis was in 1887 wel, dat er ditmaal sprake was van concessieverlening aan een plaatselijke onderneming.

In de V.C. van 23 april 1887 werd die vraag aan de orde gesteld in een artikel met de kop "Gemeentelijke of particuliere exploitatie". De courant gaf een historische terugblik. De keuze van 1862 verklaarde de V.C. als volgt: "... en het gemeentebestuur was, vooral door het uiterst moeilijk, ellendig en nadelig begin der eigen exploitatie van Roermond afgeschrikt, 'happetig' op iemand, die in Venlo gas zou willen komen leveren. Anders was het moeilijk verklaarbaar hoe 't bestuur een contract aanging, dat vele jaren loodzwaar op de burgerij zou drukken, welke lasten tenslotte ondraaglijk werden, zonder dat het Bestuur in de mogelijkheid was om zelfs bij gebrekkige bediening met recht op verbetering aan te kunnen dringen". De V.C. betoogde dat de schuld niet lag bij Tonnar, maar bij het stadsbestuur. Een tweede artikel ging over de economische en juridische aspecten. De conclusie: de gasfabriek moest als een privaatrechterlijk persoon worden gezien; er was sprake van een particulier handelende gemeente. Het opkomende bankwezen, de wetgeving en de leningfinanciering maakten inbreuk op de particuliere bedrijfsvoering door overheden mogelijk. Die staatsbemoeyenis op het terrein van bedrijfsvoering vond de V.C. schadelijk. Staatsonthouding was het adagium, want "ongelijke kansen dooden elken drang tot mededinging ...", aldus de V.C. van 30 april 1887. Keuller & Jonkergouw kregen 2 mei niettemin de concessie. De leden van de gezondheidscommissie onder aanvoering van Van Rijn stemden tegen. De andere tegenstemmers uit de gezondheidscommissie waren D. Horn – dezelfde die met Van Rijn het gasrapport maakte in het najaar 1885 – en L. van der Grinten, die lid was geweest van de Commissie Gas-Inlichting. Beiden

kozen op 24 december 1885 voor particuliere exploitatie, maar in 1887 was de invloed van Van Rijn zozeer toegenomen, dat zij opteeden voor gemeentelijke aanpak.⁷⁰ De concessieverlening in 1887 geschiedde met zeven stemmen voor en zes tegen. De V.C. kwam 7 mei met een slotartikel in de reeks "Gemeentelijke of particuliere exploitatie". In de kolommen stond een hoera voor het zegevieren van het particulier initiatief in de raad op 2 mei. De V.C. stelde de vraag of de gasconsumenten de openbare verlichting betaalden. Dat was niet aanvaardbaar. De raad diende er voor te zorgen, dat het besluit van 15 januari 1886 ongedaan werd gemaakt. In die tijd verscheen juist het eerste jaarverslag van de gasfabriek. De V.C. kwam 24 juni prompt met het probleem van de lasten van de openbare verlichting, toen de raad het advies van een Pro Memorie-boeking van de gascommissie niet volgde. Een voorstel Berger werd aangenomen: het probleem zou opnieuw worden bekeken bij het verschijnen van het jaarverslag 1887.

Een analyse van het stemgedrag der raadsleden in 1886 en 1887 inzake gas en water werpt enig licht op de vraag, hoe principieel men dacht over gemeentelijke taken.

Tabel 4.

Naam	1886		1887	
	Gasexploitatie gemeente	particulier	Waterleidingexploitatie gemeente	particulier
G. van den Brandt	+		+	
L. Berger		+		+
E. Collaes	+			+
E. Goossens	+		+	
H. Jockin	+			+
P. Linskens	+		+	
L. van de Loo		+	+	
J. Mattousch	+			+
J. Peters	+			+
A. Receveur		+		+
H. van Rijn	+		+	
Ch. Smeets	+		+	
J. Thijwissen		+		+
Totaal	9	4	6	7

⁷⁰ G.A.V., Op de Laack 29b.

Vier raadsleden kozen eerst voor gemeentelijk en later voor particulier ondernemerschap, één raadslid bewandelde de omgekeerde weg. Van de leden Berger, Receveur, Van Rijn en Thijwissen was het principiële stemgedrag sinds lang bekend. Nieuwkomers in de raad en jongere raadsleden zijn sterk vertegenwoordigd in de groep die van stemgedrag veranderde.⁷¹

Voorjaar 1888 was de stage van Kros voorbij en eindigde het “verlengde directeurschap” van Van Rossum du Chattel. Kros’ directeurschap stond in schrille tegenstelling met dat van zijn voorganger. Het was een “catastrofe”, aldus Van Rijn. Alles liep in het honderd. De jaarstukken van 1888, 1889 en 1890 verschenen niet eens. Feitelijk had de raad na een jaar, gelet op het wanbeleid van de directeur, schoon schip moeten maken. Raadsleden constateerden het falen, maar lieten het erbij. De burgervader verklaarde, dat Kros “in genen dele” voldeed, maar hem werd wel de hand boven het hoofd gehouden. De administratie was binnen de kortste keren een janboel. Kros was vaak zonder kennisgeving absent en uitstedig. Al met al was het een vreemde situatie, die pas 3 februari 1890 leidde tot een politieke botsing. Die ving niet aan in de gascommissie; blijkbaar was daar sprake van een patstelling. Hoe dan ook, Van Rijn opende de aanval in de raad en wist zich gesteund door drie andere leden uit de gascommissie Linskens, Smeets en Thijwissen.⁷² Van Rijn stelde, dat de voorzitter van de gascommissie, Houben, zijn taak onvoldoende vervulde. Hij stelde voor wat Houben naliet: eervol ontslag van Kros per 1 april aanstaande. Het ontslag moest de volgende raadsvergadering worden behandeld. Houben was in zijn wiek geschoten; als voorzitter van de raad kwam hij met een bot tegenvoorstel: “Stem dan maar af”. Blijkbaar was er zoveel irritatie, dat Van Rijn eenzelfde fout maakte. Hij formuleerde een akte van beschuldiging aan het adres van Houben, die eindigde met het voorstel Houben indien mogelijk vervroegd te pensioneren. Thijwissen wilde het voorstel tot ontslag van Kros verdagen. Van Rijn kwam met een ander voorstel, dat aansloot bij een eerder voorstel van Thijwissen: combinering van de directeursfunctie met de juist vacante functie van gemeenteopzichter. De huidige directeur moest dan automatisch zijn ontslag indienen. De

⁷¹ G.A.V., Op de Laack 55, 56, 57, bevolkingsregister 1860-1900; G.A.V., Op de Laack 14a, 15.

⁷² G.A.V., Op de Laack 29c. Zie verder de V.C. 20.12.1890. De steun van Thijwissen aan Van Rijn werd door de rubricschrijver Jan van Venloo in aflevering 36 en 37 als negatief gekwalificeerd; Van Rijn was betweterig, hautain.

raadsleden Gambon en Theunissen verdedigden de handelwijze van Kros en pleitten voor tenminste eervol ontslag. Theunissen kwam in botsing met Van Rijn, toen hij erop wees, dat de verklaring voor het lang uitblijven van maatregelen diende te worden gezocht in het feit, dat de dochter van Van Rijn verkeerde met Kros. Verder herinnerde hij er fijntjes aan, dat Kros door Van Rijn uitdrukkelijk was aanbevolen.⁷³ De raadsvoorzitter kon de ontwaarding van de discussie niet voorkomen. Uiteindelijk besloot de raad de Roermondenaar M. Hoornix te benoemen tot gemeenteopzichter. De zaak Kros werd aangehouden. Hij kreeg gelegenheid terug te slaan, nu op een dergelijke wijze door de raad over zijn persoon was gesproken. Belediging, aantasting van zijn goede naam in een openbare vergadering, heette het in een schrijven van Kros. Eerst op 3 september 1890 kwam de raad van Venlo in geheime zitting bijeen over de affaire Kros. 6 juni was voor iedereen duidelijk geworden, dat het financieel helemaal mis zat met de gemeentelijke onderneming. De raad keurde toen een begrotingsoverschrijding goed van f 4.000,- om het verwachte tekort in de exploitatie van de fabriek over 1890 af te dekken. De gehele raad ging accoord met de begrotingswijziging, die de "wijze constitutie" van 1886 inzake het gasbeleid falikant ondergroef. De commissie financiën was naar aanleiding van deze regularisatie afgetreden. Weliswaar achteraf, maar het ging niet anders, redeneerden de commissieleden, want men had hen vooraf advies dienen te vragen. Zij wezen er op, dat in het verleden duidelijk was besloten, verliezen af te dekken middels aanpassing van de verbruikersprijzen. De uitkomst van de geheime zitting vernemen wij pas zes weken later. De aanvraag voor eervol ontslag van Kros zelf werd de raad 23 oktober voorgelegd. Kros vroeg per 1 december zijn ontslag. De boekhouding werd weer in orde gebracht; het bleek dat er nog tekorten moesten worden aangezuiverd. Vader Kros werd daarvoor aansprakelijk gesteld. Om te voorkomen dat er nog meer onoirbare financiële zaken aan het daglicht zouden treden, zuiverde deze de bedragen aan, mits zijn zoon eervol ontslag kreeg. Burgemeester Houben wist een en ander te bewerkstelligen.⁷⁴ Ook daarmee was de kous niet af. Bestuurlijk waren de verhoudingen in Venlo in die tijd uitermate slecht en dat in een tijd dat het economisch niet goed ging. Een krachtdadig bestuur ontbrak. De gaskwestie werd ieder ogenblik opnieuw aangewengeld.

⁷³ G.A.V., Op de Laack 29c.

⁷⁴ G.A.V., Gemeentebedrijven Venlo, voorlopige inventaris Bergevoet 52.

De discussie over de gasprijzen in relatie tot de gratis verlichting van pleinen en straten, aangezwengeld in de V.C. van 7 mei 1887, werd door F. Wierdels voortgezet in een ingezonden stuk van 24 november in hetzelfde blad. Hij wees op artikel 238 van de Gemeentewet, die de inkomsten van de gemeente expliciet noemde. Zij werden allemaal voor plaatselijke belastingen gehouden. Daaronder vielen ook van gemeentewege verstrekte diensten. Artikel 254 bepaalde dat die diensten "tot geen hooger bedrag geheven worden dan noodig is te achten om den betaler, naar evenredigheid van het gebruik of genot dat hij heeft, in de kosten van aanleg of verstrekking van het door hem gebruikte of genotene te doen dragen". Vele gemeenteraden keurden desondanks rekeningen met grote winstposten van gasfabrieken van de gemeente goed. Hij riep op middels adressen te protesteren, omdat men in Venlo te veel betaalde; het te veel betaalde werd ten onrechte voor andere doeleinden gebruikt. Wierdels had geen notie van de financiële perikelen van dat moment bij de gasfabriek. Een klacht van caféhouder Peter van Wylick van 18 november 1889, gericht aan de raad, had dezelfde strekking.⁷⁵ We zien de discussie in 1890, na de periode Kros, over de gratis verlichting weer terugkomen. De zaak werd er niet beter op, toen de uitkomsten over de jaren 1888, 1889 en 1890 eindelijk op tafel kwamen. Hoe waren de exploitatieresultaten tijdens de directie van Kros?

Tabel 5.

Jaar	Productie	Particulieren	Gemeente	Productieverlies	Productie per 100 kg
1888	304.665	188.646	60.242	15,7%	27,7
1889		178.000			
1890	382.893	202.435	60.400	10,0%	25,0
	Bruto winst	Netto winst	In kas gemeente	Meters	Verbruikers
1888	7.170,50	2.237,05	2.237,05	251	
1889	4.690,--		129,95		
1890	-3.233,43		-2.501,05		220

Bron: Gemeentebedrijven Venlo, voorlopige inventaris Bergevoet 133; V.C. 13.07.1890 en 01.08.1890.

⁷⁵ G.A.V., Op de Laack 201.

De winsten waren gereserveerd. Het aanvullend krediet van de raad van f 4.000,-- moet op het verlies in 1890 in mindering worden gebracht. De verliescijfers waren hoog, immers de reserveringsverplichtingen bedroegen f 3.500,-- per jaar. Een ingreep was onvermijdelijk en had alleen al op grond van de exploitatiecijfers eerder dienen plaats te vinden. Een week na het ontslag van Kros op 27 oktober 1890 vergaderde de gascommissie. Aan de orde was de vraag, hoe het nu verder moest. Thijwissen nam het initiatief. Hij stelde voor dat hij, geassisteerd door Gambon, de administratie zou doen; Van Rijn zou het technisch gedeelte en het productieproces verzorgen; gemeenteopzichter Hornix kon worden belast met toezicht en onderhoud. In de volgende vergadering werden de functies van Thijwissen, Van Rijn en Hornix bevestigd. Gambon trok zich terug, want hij voelde er niets voor het dagelijkse administratieve beheer onder zijn verantwoording te hebben. Ongetwijfeld zat daar oud zeer achter. Gambon had tot het laatst Kros gedekt. Dat was hem zeer kwalijk genomen. Zijn naam als bankier en boekhouder was er daardoor niet beter op geworden.⁷⁶ De sanering werd feitelijk door Van Rijn en Thijwissen tot stand gebracht, omdat de gascommissie besloot voorlopig geen nieuwe directeur te benoemen. De beide heren deelden min of meer de directiestoel.⁷⁷ De burgemeester bleef voorzitter van de commissie, maar zijn positie was volledig ondergraven. Obstructie pleegde hij niet meer. Toch bleef hij remmer in vaste dienst, met name via de commissie financiën of via wethouder Fr. Goossens.⁷⁸ Voor Van Rijn en Thijwissen was het daarom moeilijk gestalte te geven aan een krachtig en vooruitstrevend gasdiffusiebeleid. Ongetwijfeld hadden ze daar wel op gehoopt, toen de dagelijkse leiding hen toeviel. Bovendien werden de twee heren in de publieke opinie al snel geafficheerd als de "gasfabriek-redders".⁷⁹ Met name Van Rijn voelde zich er door gevleid. In de raad haalde hij meer dan nodig zijn gelijk en liet hij andere raadsleden gebrek aan kennis merken.

Het gasbeleid kwam weer fundamenteel aan de orde, toen op 28 februari 1889 de Pope Gloeilampenfabriek een aanvraag deed om te worden aangesloten aan het leidingennet. De fabriek lag buiten de bebouwde

⁷⁶ Gambon, Jean Luis. Geboren te Maastricht 25.05.1848. R.K. Boekhouder. Beheerend vennoot van de Venlosche Handelsbank. Wonende Steenstraat 24. Raadslid sedert 1889.

⁷⁷ G.A.V., Gemeentebedrijven Venlo, voorlopige inventaris Bergevoet 52.

⁷⁸ Goossens, Eduard Joseph. Geboren te Venlo 22.04.1856. Koopman.

⁷⁹ In de V.C. van 20.12.1890 werden beiden verguisd. In de V.C. van 14.03.1891 werden beiden geprezen.

kom. De gascommissie besloot tot gasverzorging, mits de fabriek de eerste vijf jaren voor tenminste f 1.500,- gas afnam. Gebeurde dat niet, dan moest Pope f 350,- terug betalen, het bedrag van de aanlegkosten van de leiding. In oktober van hetzelfde jaar schakelde de firma Bontamps over op electriciteit, een maand na de spoorwegen. Voor beide gaven de kosten van de straatverlichting de doorslag. Van Rijn had in de oktobervergadering van de gascommissie de zaak van de publieke verlichting aan de orde gesteld. Om het probleem op te lossen, stelde hij voor een retributie te vragen voor het gebruik van de ondergrond. Houben merkte op, dat de retributie mogelijk nadelig voor de gemeente kon zijn. De zaak stond daarna nog jaren op de agenda van de gascommissie. De behoefte aan een beslissing was inmiddels kleiner geworden. Het jaarverslag van 1891 van de gasfabriek liet zien, dat het stukken beter ging met de exploitatie. Er was orde op zaken gesteld en de cijfers vertoonden een stijgende lijn. Het was een helder en inzichtelijk jaarverslag dat aanknoopte bij de verslagen van Van Rossum du Chattel. De toelichting op het beleid had de Commissie van Beheer veel hoofdbreken gekost, want ter zake van de prijs- en diffusiepolitiek was zij hopeeloos verdeeld. Vandaar de passage: "De prijs van het gas nog lang op 9 ct te houden wordt door een deel van de commissie niet wenselijk geacht. Zij meenen op grond van hetgeen men elders ziet, dat verlaging van den gasprijs het verbruik en bijgevolg ook voordeelen voor de fabriek zal doen toenemen. Een ander deel van de commissie deelt dat gevoelen niet en is van meening, dat verlaging van de gasprijs, vermindering van de winst tengevolge zal hebben en bijgevolg andere inkomsten van de gemeente zullen moeten worden verhoogd".⁸⁰ De commissieleden Smeets, Gambon en Houben hingen het laatste standpunt aan, Van Rijn en Thijwissen het eerste.⁸¹ Houben c.s. waren bereid tot prijsverlaging mits het garnizoen afzag van de prijsverlaging. Artikel 2 van het leveringscontract gaf het garnizoen recht op een prijs die een cent lager lag dan de particuliere prijs.⁸² Volgens Houben dienden "vreemden" niet extra te profiteren ten koste van de Venlose particuliere gebruikers. In zijn visie waren vreemden: spoorwegen, garnizoen en kloosters. Voor de onderzoeker is de periode Kros 1887-1890 ook interessant, omdat in deze periode een onderzoek naar de eerste gebruikers mogelijk

⁸⁰ G.A.V., Op de Laack 27; G.A.V., Gemeentebedrijven Venlo, voorlopige inventaris Bergevoet 52, notulen gascommissie 16.04.1892.

⁸¹ Idem.

⁸² G.A.V., Op de Laack 204.

is.⁸³ Een aantal registers uit die periode bevindt zich in het archief van de gemeentebedrijven. Zij zijn wel niet compleet, maar met behulp van de bevolkingsregisters, de tienjaarlijkse volkstellingen en de adresboeken is het mogelijk een overzicht te maken van de eerste verbruikers. Wij baseren ons op het register van 1888, want het werkt met initialen en noemt tevens de namen van instellingen die gasverbruiker zijn. Adressen worden niet vermeld. Van de 245 gasverbruikers zijn er 228 verwerkt in tabel 6 op pagina 66. Zeventien verbruikers waren niet te achterhalen. De indeling naar beroep is gebaseerd op het bevolkingsregister. De indeling naar instelling berust op het gasverbruikersregister. De spreiding over de vier stadswijken binnen de bebouwde kom kunnen we in kaart brengen. Volstaan wordt met een indicatie op grond van het aantal straten per wijk, voorzien van een gasleiding (zie kaart met leidingennet).

Wijk A had 20 straten, waarvan 8 met een gasleiding. Wijk B, C en D telden er respectievelijk 14 en 10, 19 en 10, 22 en 8. Wijk D had de meeste inwoners en het hoogste gemiddelde aan inwoners per woning. In 1888 waren de armoedige buurten verstoken van gasverzekering. Het leidingennet volgde de voorname winkelstraten en verder waren er de leidingen naar de kazernes en het station. De zestien voornaamste verbruikers waren goed voor 47,3% van het particulier verbruik.

Het onderzoek bevestigt dat het gas zijn eerste intrede deed in winkels, werkplaatsen en ondernemingen. Daarbij behorende woonhuizen zullen ongetwijfeld vrijwel gelijktijdig gasverlichting hebben gekregen. In Venlo vormden de winkeliers de belangrijkste categorie verbruikers. We moeten daarbij denken aan modemagazijnen, wijnhandelaren en winkels met luxe artikelen. De advertentierubrieken in het V.W. en de V.C. getuigen daarvan. Verlichting met gas betekende werfkracht, zo dacht men. Andere motieven waren: modernisering, concurrentie en bedrijfseconomische noodzaak. Gasverbruik in woonhuizen vond beperkt plaats in hogere sociale groepen, zoals Van Rijn ook schreef in zijn artikel in het V.W. van 3 juli 1886.

Aan de hand van de adressen van de verbruikers van 1888 valt ook een leidingenkaart te maken. De categorie volgers, komend na de eerste verbruikers, kan niet worden onderzocht. Alleen de totalen zijn bekend.

⁸³ G.A.V., Gemeentebedrijven Venlo, voorlopige inventaris Bergevoet 133. Het begrip eerste verbruikers komt voort uit de theorievorming over de diffusie van innovaties. F.R. Pfetsch (ed.), *Innovationsforschung als multidisziplinäre Aufgabe*, Göttingen 1975. In cijfers gaat het om de eerste 2% van de mogelijke verbruikers.

Tabel 6. Gasverbruikers in Venlo 1888

Naar beroep		Instellingen	
ambtenaar	7	abonnementslantaarn	1
apotheker	1	bank	2
bakker	7	brouwerij	3
boekbinder	1	drukkerij	1
boekdrukker	1	fabriek	1
boekhouder	1	garnizoen	29
caféhouder	5	gasfabriek	1
commissionair	1	hotel	2
dokter	2	houtzagerij	1
expediteur	3	huis	42
fabrikant	5	kantoor	1
groothandelaar	1	(kachel)	1
kaarsenmaker	1	kerk	8
kapper	1	kleermakerij	2
klerk	5	klooster	1
koopman	20	(kookgas)	1
leerlooier	2	Maasbrug	1
leraar	2	machine	2
molenaar	1	openbare verlichting	5
notaris	1	(gemeente)	
officier	4	pakhuis	1
postdirecteur	1	scholen	2
slager	7	sociëteit	2
smid	3	spoorwegen	6
stukadoor	1	stal	1
timmerman	1	steenhouwerij	1
verver	2	telefoonkantoor	1
voorman	1	weeshuis	1
winkelier	20		
Totaal	110		120

Bron: G.A.V., Gemeentebedrijven Venlo, voorlopige inventaris Bergevoet 133; G.A.V., Op de Laack 52, bevolkingsregister 1860-1910; G.A.V., Op de Laack 54, tienjaarlijkse volkstellingen.

Ontwikkelingen na 1890

Met de exploitatie van de gasfabriek ging het na de periode Kros beter, maar de prijspolitiek illustreert op welk bedenkelijk niveau de lokale politiek zich bewoog. De prijsverlaging vergde acht jaren, van 1892 tot 1898. Tonnar waren tot 1882 verwijten gemaakt vanwege zijn star vast-

houden aan een prijs van 17 cent per m³. Nu de heren zelf de prijzen vaststelden, was het er niet beter op geworden. De beslissers hielden het op pappen en nathouden. Hun beleid bleef beperkt tot mondjesmaat uitbreiden, wat vervangingsinvesteringen en de problemen vooruitschuiven. Zelfs Van Rijn en Thijwissen waren overgeleverd aan een “frapper toujours”, waardoor een krachtdadig beleid niet mogelijk was. De Venlose gemeentepolitiek wordt door C. van den Berg in zijn boek over Van Rijn gekenschetst met de woorden van tijdgenoot August Faldera: “Venlo was arm, zowel aan idealen als aan geld”. De elite leefde met haar financiële bekrompenheid en de bevolking had geen belangstelling voor de publieke zaak.⁸⁴ Illustratief was de lezing van Dr H. Schaepman, gehouden op zondagmiddag 26 augustus 1894 in zaal Peeters-Maas over de “Sociale kwestie”. De opkomst was erbarmelijk. Alleen leden van de organiserende vereniging “Recht en Plicht”, een vereniging van spoorwegambtenaren, gaven acte de présence. De politiek ontbraken, klaagde de V.C. van 1 september 1894.

Iets dergelijks zien we bij het gasbedrijf. De gegoeden en de burgerij roerden zich via ingezonden brieven. Het geluid van anderen missen we. De weekbladen waren niet de stem des volks. De politieke elite omvatte 10% van de bevolking. Van dat percentage was de helft actief.⁸⁵ De opkomst van de “burgerpartij” in 1887 vermocht daar niets aan te veranderen.⁸⁶ De tuinders die sterk in opkomst waren conformeerden zich. Zij schaarden zich achter Jean Louis Gambon, woonachtig in de Steenstraat midden in de bebouwde kom, behorend vennoot van de Venlosche Handelsbank en boekhouder, geen tuinder.⁸⁷

Het prijsbeleid plaatste Venlo opnieuw in de achterhoede. Alom was rond 1890 een gasprijs van 7 cent per m³ gas doorgevoerd. In de lovende jaarverslagen werd dat aspect gemakshalve vergeten.

De obstructie van de burgervader ging na 1892 door. Hij ging zo ver, dat hij in de raad van 16 november 1893 verklaarde, dat alle besluiten van de gascommissie aan hem waren gesubordonneerd. Op dat moment gooiden Thijwissen en Van Rijn de handdoek in de ring en dreigden de gascommissie te verlaten. De raad vond de verklaring van Houben te gortig en sprak uit dat het niet aanging de beide heren, die de fabriek uit het

⁸⁴ C. van den Berg, *H. B. J. van Rijn, Burgemeester van Venlo, Pionier der milieuhygiëne*, Assen 1971, pag. 16 e.v.

⁸⁵ Zie het aantal kiesgerechtigden uit die tijd en de opkomstcijfers.

⁸⁶ Van den Berg overschat de betekenis van de “burgerpartij” in het boek over Van Rijn.

⁸⁷ Zie de verkiezingsadvertenties in de V.C. en het V.W.

slop haalden en weer voor redelijke resultaten zorgden, te “commanderen”. De positie van de beide “directeuren” was daardoor aanmerkelijk versterkt. Wellicht hadden ze dat besef, toen ze in de raad van 21 september 1894 kwamen met het voorstel de gasprijzen met 2 cent te verlagen. Ze werden gesteund door een adres van praktisch alle kleine gasverbruikers, dat een maand later, 22 oktober, werd aangeboden.⁸⁸

In de vaste rubriek van Jan van Venloo in de V.C. “Van alles en voor allen wat” werd het thema prijsverlaging al vanaf 1893 aangeroerd. In de V.C. van 17 juni 1893 nam Thijwissen deel aan de discussie. Enkele saillante passages geven we weer. Netto winst zou er genoeg zijn bij een prijs van 7 cent, “Van Rijn, Smeets en ik hebben dat een jaar geleden voorgesteld”. Ook Smeets was dus voor prijsverlaging, maar weldra verdween hij uit de gascommissie, omdat hij in 1893 de raad verliet. Zijn opvolger, J. van Liebergen, nam niet direct een duidelijke positie in.⁸⁹

De openingszet van Van Rijn en Thijwissen van 21 september 1894 beantwoordde Houben met een rapport van de commissie financiën. Houben speelde de zaak via wethouder Fr. Goossens, die hem zeer verbonden was vanwege een affaire rond de afname van gas door de Pope Gloeilampenfabriek.⁹⁰

Uit de debatten in 1894 mogen we afleiden, dat in 1886 was afgesproken, dat de gemeente 40.000 m³ gas gratis ontving en rekende op een rendement van 10% van het geïnvesteerde kapitaal. De aanwending van de winst na aftrek van de reserveringen bleef de partijen verdeeld houden. Houben had niet alleen de steun van Goossens, maar ook van het commissielid Gambon. Deze voegde Thijwissen in de raad van 21 september toe, dat het vreemd was, dat de heren niet eerst in de gascommissie met het voorstel waren gekomen. Van Rijn betoogde vervolgens, dat het rapport van de commissie financiën partijdig was en zei: “De prijsverlaging is meermalen in gascommissie besloten”.⁹¹

⁸⁸ G.A.V., Gemeentebedrijven Venlo, voorlopige inventaris Bergevoet 133. Totaal waren er 224 verbruikers. Er waren 150 ondertekenaars.

⁸⁹ Liebergen, Joseph Carel Willem Hubert van. Geboren 30.01.1846 te Venlo. Hout-handelaar.

⁹⁰ In de gascommissie van 17.10.1892 maakte Van Rijn melding van een reeds drie jaren durende malversatie van Pope Gloeilampenfabriek. Mede-eigenaren waren leden van de familie Goossens. Van Rijn eiste een nabetaling van f 1.000,-, want de onderneming had ten onrechte meer daggas opgegeven, terwijl het lichtgas moest zijn. Volgens leden van de familie Goossens had Kros “voor die vlammen permissie gegeven”. Van Rijn wilde gerechtelijke stappen, maar het werd afgedaan met een transactie. G.A.V., Gemeentebedrijven Venlo, voorlopige inventaris Bergevoet 52.

⁹¹ De notulen van de gascommissie maken daar geen melding van.

Tabel 7. Statistische gegevens van het gasbedrijf te Venlo, 1862-1914

Jaar	Meters	Verbruikers	Bruto winst	Netto winst gemeentekas	Lantaarns	Prijs		
						a	b	c d
1862					80	17		
1878		129			85	17		
1881		77				17		
1882						9		
1885			7.416,37	5.016,37	102	9		
1886	238	186	3.939,34	1.530,34	104	9		
1887	239		7.194,29	2.694,29	104	9	6	
1888	251		7.500,--	2.500,--		9	6	
1889	254		- 4.690,--		112	9	6	
1890		220	- 3.233,43		117	9	6	
1891	305		15.925,17	3.107,04	118	9	6	8
1892	330		19.614,18	4.000,--	124	9	6	8
1893	327		17.974,49	4.000,--	130	9	6	8
1894	337	247	18.334,71	4.000,--	131	9	6	8
1895		256	17.292,71	4.000,--	130	9	6	8
1896		295	17.645,16	4.000,--	131	9	6	8
1897	434 e	394	19.250,95	4.000,--		7	6	6
1898	577	533	19.694,67	4.000,--		7	6	6
1899	633	623	21.569,61	4.000,--	136	7	6	6
1900	706	693	27.176,43	4.000,--	163	7	6	6
1901	860	761	28.368,04	4.000,--	174	7	6	6
1902	954	833	28.502,62	11.120,26	212	7	6	6
1903	1.039	925	35.698,36	14.084,34	215	14 f	7	6 6 8
1904	1.128	996	40.253,07	24.325,91	213	14	7	6 6 8
1905	1.185	1.067	41.358,91	21.136,56	228	14	7	6 6 8
1906	1.289	1.120	45.351,24	21.799,42	237	14	7	6 6 8
1907	1.318	1.175	53.498,77	25.332,95	239	14	7	6 6 8
1908	1.366	1.250	51.644,69	27.408,88	244	14	7	6 6 8
1909	1.483	1.319	54.909,54	32.433,90	253	15	7	6 6 8
1910	1.553	1.385	munt 56.438,29		264	15	7	6 6 8
1911	1.549	81	63.487,46		274	15	7	6 6 8/7
1912	1.542	228	67.663,68		285	15	7	6 6 8/7
1913	1.648	396	64.608,26		286	15	7	6 6 8/7
1914	1.674	566	54.350,97		118	15	7	6 6 8/7

- Prijs m³ lichtgas.
- Prijs m³ daggas.
- Prijs m³ gereduceerd tarief.
- Prijs m³ Blerick; vanaf 1911 prijs m³ muntgas.
- Vanaf 1897 worden de aantallen omschreven: aantal verbruikers, inclusief die met meer meters.
- De tweede reeks cijfers in de rubriek lantaarns heeft betrekking op Blerick (gemeente Maasbree).

Bronnen: G.A.V., Op de Laack 27, 1, 9 en 28, 29.

Hij vervolgde met een opmerking van Houben in de gascommissie: “Dat hij die een voorstel tot verlaging deedt den kogel verdiende”. Buiten de overwegingen bleef, dat de Pope Gloeilampenfabriek en de Dominicanen dreigden over te stappen op elektrische verlichting. Naar aanleiding van dat dreigement kregen de Dominicanen een reductie van 1 cent.⁹² De introductie van het gasgloeilicht veroorzaakte een tijdelijke achteruitgang van het verbruik, maar het aantal verbruikers bleef toenemen (zie tabel 7).

Het rapport van de commissie financiën over de prijsverlaging vinden we in een bijlage bij de notulen van de raad van 30 oktober 1894. Het was op 21 september al met tien tegen drie stemmen aangenomen. Tegen stemden Van Rijn, Thijwissen en Muzers.⁹³

Het rapport constateerde, dat 606 woningen in de bantuin verstoken waren van gas. Voor de belangen van de opkomende industrie had de commissie weinig oog, getuige de opmerking: “Of is het soms billijk al die personen en industriële inrichtingen den gasprijs met 7 ct te doen betalen, als zij de kosten hebben gemaakt en hunne inrichtingen hebben daargesteld, zich baseerende op een inkoopprijs van daggas van 6 ct per m³”. Van Rijn en Thijwissen weerlegden deze kreten als volgt: “Een verlaging van den gasprijs in het belang der fabriek als industriële onderneming komt ons thans noodzakelijk voor. De lage prijs van petroleum en het electrisch licht zijn factoren die eene gasfabriek met een gasprijs van 9 ct op een gewaagd standpunt plaatst”. De commissie financiën suggereerde een reductie van 1 cent voor grootverbruikers, goed voor 50,7% van de afzet. Het ging niet ver genoeg. Het gemiddelde verbruik per inwoner was slechts 24 m³. In andere plaatsen was dat 60 à 90 m³.

Muzers stemde als lid van de commissie financiën tegen het rapport over de prijsverlaging. Hij onderschreef de conclusie van het rapport, dat verlaging nadelig was voor de gemeentefinanciën, niet. Amortisatie van de schuld op de fabriek, groot f 38.000.--, ging volgens de commissie altijd voor. Verlaging kon slechts worden toegestaan als men garantie had, dat de hoofdelijke omslag niet omhoog ging.

Van Rijn en Thijwissen zochten hun gelijk vervolgens in een artikel in het V.W. van 10 november 1894. Zij betwistten de berekening van de commissie financiën, dat in de periode 1886-1894 jaarlijks gemiddeld f 1.392,06 in de gemeentekas zou zijn gevloeid. Feitelijk rekenden zij de periode 1886-1890 niet mee. Houben kreeg de wind van voren als

⁹² G.A.V., Gemeentebedrijven Venlo, voorlopige inventaris Bergevoet 52.

⁹³ G.A.V., Op de Laack 29b.

voorzitter van de gascommissie. De niet-verbruikers ondersteunden het standpunt van de beide raadsleden een week later in een ingezonden brief.⁹⁴ Er volgden er meer.

In de V.C. van 8 december verscheen een exploitatie-overzicht van blokverlichting onder de kop "Electrische verlichting in Venloo". Men wilde tien neringdoenden interesseren voor deze manier van verlichten. Een artikel met als kop "De Gaskwestie" in de V.C. van 5 januari 1895 zette alle cijfers op een rij:

Tabel 8. Cijferopstellingen voor de verschillende verslagjaren

Het meergebruik in m ³ gas	1891	15012	f 1.315,08
	1892	21802	1.962,18
	1893	23230	2.090,70
De gemeente vloeyde toe:			
1891	Rente, aflossing, reserve uitbreiding		f 4.680,--
	Afschrijving		1.182,01
	Uitbreiding uit winst		471,68
	Betaalde diensten gemeente 1890, 1891		188,21
	Gestort in gemeentekas		3.107,04
1892	Rente, aflossing, reserve uitbreiding		4.680,--
	Uitbreiding uit winst		2.746,83
	Uitbreiding uit reserve		965,51
	Gestort in gemeentekas		4.000,--
1892	Rente, aflossing, reserve uitbreiding		4.680,--
	Uitbreiding uit winst		2.945,14
	Uitbreiding uit reserve		714,83
	Gestort in gemeentekas		4.000,--

Een verzoek van de hotelhouder Nic Pollen om reductie bij een verbruik boven de 4.000 m³ bracht de gascommissie tot een wijziging van het beleid: verbruik boven de 4.000 m³ leidde tot 1 cent reductie.

Het jaarverslag van de gasfabriek over 1894 maakte gewag van de ontwikkelingen in de sector electriciteit. "Steenkolengas blijft nog steeds de meest gewilde stof voor de openbare en particuliere verlichting. Het gebruik van electriciteit als lichtbron heeft nog niet die vlucht genomen, welke men voor een tiental jaren verwachtte en zoo lang men electrici-

⁹⁴ V.C. 01.12.1894, 08.12.1894, 05.05.1895.

teit niet op minder kostbare wijze weet te verplaatsen en te scheiden en steeds stoomkracht tot opwekking daarvan aangewend moet worden, dus steenkool ook voor electrisch licht de grondstof blijft, zal de gasverlichting de strijd tegen electrisch licht makkelijk volhouden ... Ofschoon het zielental van Venlo steeds grooter wordt, is het lichtgasverbruik door particulieren in 1894 minder dan in 1893. Hier was de toepassing van electriciteit voor lichtbron niet de oorzaak, maar waarschijnlijk een lage petroleumprijs".⁹⁵ Het gemiddelde gasverbruik per inwoner was in 1891, 1892, 1893 en 1894 respectievelijk 18,54 m³, 19,72 m³, 20,96 m³ en 19,23 m³.⁹⁶

Wethouder Goossens werd in de raadszitting van 17 oktober, toen het jaarverslag aan de orde was, door Van Rijn herinnerd aan de belofte, dat de gemeente moest betalen voor de verlichting. Goossens krabbelde snel terug. Hij beweerde niets te hebben beloofd. Het kon ook niet, want de vooruitzichten waren niet goed. Verder namen Van Rijn en Thijwissen niet deel aan de behandeling van het jaarverslag. Het prijsverlagingsdebat van september 1894 was daar debet aan. Grote wrok zat er nog in verband met het rapport van de commissie financiën, dat de discussie blokkeerde. In de kolommen van Jan van Venloo was er begrip voor hun opstelling.⁹⁷ In de V.C. mochten beide opposanten het jaarverslag aanvullen. De komst van het gasgloeilicht had "juist in die plaatsen waar het gaslicht niet algemeen is, het gasverbruik aanmerkelijk doen toenemen ... Het is proefondervindelijk uitgemaakt, dat een goed gloeilicht circa 100 liter gas per uur verbrandende het tegen de beste petroleumlamp kan volhouden en dat de prijs daarvan 7/10 ct voor gas en 1/10 ct voor de kous nog aanmerkelijk lager is dan de petroleum". Het jaarverslag werd vierkant tegengesproken, hoewel beide heren het hadden ondertekend.

De aanvraag van de Pope Gloeilampenfabriek om kookgas (warmte en kracht) te brengen op 5 cent per m³ bij een verbruik boven de 10.000 m³ werd door Van Rijn op 27 juli 1896 in de raad gebracht. Deze wees het voorstel niet af; daarmee lag de gasprijsverlaging weer op tafel.⁹⁸

⁹⁵ G.A.V., Op de Laack 27.

⁹⁶ De cijfers van de rapporten van de commissie financiën en van de jaarverslagen van de gasfabriek stemmen niet overeen.

⁹⁷ V.C. van 2 november 1895.

⁹⁸ G.A.V., Gemeentebedrijven Venlo, voorlopige inventaris Bergevoet 52, notulen gascommissie 20.07.1896; G.A.V., Op de Laack 28j.

De begrotingsbeschouwing van Van Rijn in het najaar van 1896 wekte de lyrische bewondering van de V.C. van 31 oktober. In de zaterdageditie schreef Jan van Venloo: “En hij sprak met een vuur, gloeiende en edele overtuiging; en hij sprak van onze stad, zóó, dat ik hem wel om de hals had willen vallen. Dat deed een ‘geïmporteerd’ Venlonaar. He-laas!, de geboren Venlonaren deden er het zwijgen toe”. De boodschap van Van Rijn luidde: “Venlo is eene gemeente, die de kern in zich bevat om eene groote welvarende stad te worden, en dat moet men bevorderen door mede te gaan met de eischen des tijds, door aanleg van werken van algemeen belang, door verfraaiing en reclame ... Waarom heeft de zoo hoog nodige uitbreiding der publieke verlichting niet plaats ...”. De V.C. vervolgde: “Hij heeft alleen willen aantonen, dat in de begroting geen spoor te vinden is van een streven om de stad in belangrijkheid en grootheid te doen vooruitgaan ... Hij nodigt het Bestuur alsnog voorstellen te doen”. Onmiddellijk na Kerstmis scheurde het front van Houben. Gambon verklaarde voor een prijsverlaging van 2 cent te zijn. Houben ging vlug op 1 cent zitten, maar de kogel was reeds door de kerk.

Uit tactische overwegingen mocht Gambon in de vergadering van 22 februari 1897 een adres van de gascommissie aan de raad aanbieden, waarin een prijsverlaging van 2 cent werd bepleit. Houben had niet mee ondertekend.⁹⁹

Het college stelde onmiddellijk voor het adres door te geleiden naar de commissie financiën. Thijwissen beantwoordde dat voorstel met een ordevoorstel. Hij verlangde instelling van een speciale commissie met twee leden van de gascommissie erin, omdat het meer ging om een technisch dan om een financieel onderzoek. Wethouder Goossens steunde dit voorstel. Houben zag zijn front afbrokkelen. Hij kwam met een uniek voorstel: hij zou zelf in de volgende vergadering een tegenrapport presenteren, waarin hij alle onjuistheden van het adres van de gascommissie zou weerleggen. Van Rijn beantwoordde dat voorstel met de in-trekking van het voorstel tot uitbreiding van de gascommissie. In de vergadering van 22 maart 1897 werd het voorstel tot prijsverlaging met algemene stemmen aangenomen. Vergeleken met 1894 waren om: H. Bocken, L. Gambon, Fr. Goossens, A. Goossens, L. Janknecht, J. van

⁹⁹ G.A.V., Gemeentebedrijven Venlo, voorlopige inventaris Bergevoet, notulen 28.12.1896. Blijkbaar was een eensluidend advies niet meer nodig. De voorzitter agendeerde het advies voor de raadsvergadering van 22.02.1897.

Liebergen, L. van de Loo, J. Mattousch, J. Peters en Ch. Russel.¹⁰⁰ Het tegenrapport van Houben werd op 27 maart 1897 afgedrukt in het V.W. Houben nam het op voor de niet-gebruikers. Hij stelde dat een derde van het verbruik buiten de populatie van de hoofdelijke omslag lag. Bedoeld werden de “vreemden”: de spoorwegen, het garnizoen en de Dominicanen. Zij profiteerden ten onrechte van de prijsreductie. Prijsverlaging bevorderde het verbruik niet, veronderstelde hij, want “in schier alle voorname woningen wordt reeds gaslicht verbruikt”. Het zou leiden tot meer leningfinanciering. Verlaging met 1 cent mocht van hem, mits het garnizoen afzag van het voorrecht, neergelegd in artikel 2 van de overeenkomst, dat een automatische reductie op grond van prijsverlagingen garandeerde. Waren alle verbruikers belastingplichtig, dan lag de zaak anders.

De gascommissie stelde voor een retributierecht te heffen voor de fabrieksgronden. De prijsverlaging werd dan bij een stijging van het verbruikersaantal met 38 gemiddelde verbruikers gecompenseerd.

Op 22 maart beantwoordde Van Rijn het rapport Houben grondig. Het weerwoord van de burgervader overtuigde geen enkel raadslid meer. Hij kwam niet verder dan de slotopmerking: “Ik zal de volgende keer daar op repliceren”. De raad ging echter gewoon over tot besluitvorming. Prijsverlaging ging in op 1 mei 1897.

De afzet van gas nam sedertdien snel toe. Zonder moeilijkheden ging het evenwel niet. Het Ministerie van Oorlog deelde in april mede vast te houden aan de werking van artikel 2 van de overeenkomst van 1891. Op

¹⁰⁰ Bocken, Henri Willem Hubert. Geboren te Venlo 09.09.1850. Woonde op de Parade. Expediteur. R.K. Raadslid sedert 1891. Zoon van Clemens Bocken, de beheerder van de gasfabriek van Tonnar.

Mattousch, Peter Joseph Hubert. Geboren te Venlo 03.05.1844. R.K. Woonde in de Jodenstraat. Later in de Vleesstraat. Brouwer. Raadslid sedert 1879.

Linskens, Peter Hendrik Hubert. Geboren te Venlo 15.03.1850. R.K. Woonde in de Gasthuisstraat. Winkelier. Raadslid 1883-1893.

Goossens, Arnold Antoon Eduard. Geboren te Venlo 11.07.1815. Gestorven te Venlo 22.05.1893. Studeerde medicijnen te Luik en Parijs. Vestigde zich in 1843 te Venlo. Van 1835 tot 1843 was hij officier gezondheidszorg. R.K. Raadslid 1851-1893. Regent Burgerlijke Godshuizen. Curator van het pro-gymnasium. Lid van de Geneeskundige Raad van Noord-Brabant en Limburg.

Janknecht, Lodewijk. Geboren te Venlo 14.04.1857. Juwelier. Raadslid sedert 1893.

Russel, Karel Aldegonda Maria. Geboren te Geleen 20.03.1862. Zonder beroep. Woonachtig te Venlo vanaf 31 oktober 1882. In de raad gekozen 1892.

advies van de gascommissie besloot de raad 6 mei het contract met het garnizoen op te zeggen.¹⁰¹

De gascommissie had inmiddels een nieuwe beleidslijn geformuleerd voor de aanleg van nieuwe hoofdleidingen die niet direct rendabel waren. De aangeslotenen moesten een minimale afname garanderen ter hoogte van 10% van de aanlegkosten. Dat was tegen het zere been bij de electriciteitsmaatschappijen. De Internationale Electriciteits Maatschappij Volta uit Rotterdam schreef een brief aan de raad van Venlo.¹⁰² Zij deed haar beklag, omdat de gascommissie meermalen uitnodigingen naast zich neer had gelegd. Volta wilde nu de raad informeren.

De gascommissie sprak in oktober over een nieuwe gashouder, maar de raad zag het anders. Van Rijn kreeg opdracht enige percelen van het Ministerie van Oorlog buiten de Roermondse Poort te verwerven, met het oog op de bouw van een nieuwe fabriek. Het bleef bij een poging. Het leek de gascommissie juist een rapport te maken over de uitbreiding van de fabriek. Dat rapport werd de raad op 9 december 1898 aangeboden. Voorzitter Houben had weer eens niet mede ondertekend. Het rapport memoreerde, dat sedert 1 mei 1897 het aantal verbruikers was verdubbeld. De te verwachten verdere toename van de afzet dwong tot maatregelen, toereikend voor een lange termijn. Men ging uit van 25.000 inwoners. De investeringskosten bedroegen f 70.000,--. De toename van de jaarlijkse schuldenlast bedroeg f 6.450,--. Het verbruik diende te stijgen van 70.000 m³ naar 100.000 m³ ter dekking van de groeiende kapitaalslasten. De fabriek zou worden verplaatst zodra de nieuwe capaciteitsgrens werd bereikt.

Op 25 januari 1899 concludeerde de raad dat er ook een voorstel diende te worden gemaakt uitgaande van nieuwbouw. Thijwissen had bij de opstelling van het rapport van de gascommissie voor de nieuwe fabriek f 180.000,-- gerekend. Omwonenden van de gasfabriek verwoordden in een rekest van 1 februari, dat ze mordicus tegen uitbreiding waren en dat de toestand onhoudbaar was.¹⁰³ Van de Loo wilde, dat Volta toelichting kwam geven over haar plannen. De gascommissie pleitte voor uitbreiding, uitgezonderd Gambon. Ditmaal ging het niet om verdragingsmanoeuvres. De verhoudingen in de raad garandeerden een wat zakelijker aanpak. Blijkens de jaarverslagen was Houben uit de gascommissie

¹⁰¹ G.A.V., Gemeentebedrijven Venlo, voorlopige inventaris Bergevoet, notulen 29.04.1897.

¹⁰² G.A.V., Op de Laack 201.

¹⁰³ G.A.V., Op de Laack 201.

verdwenen. De stukken geven geen uitsluitsel, waarom dat was gebeurd. Ik vermoed dat Houben na de prijsverlaging het voorzitterschap heeft neergelegd. Van Rijn werd voorzitter. De commissieleden waren: Gambon, Mattousch en Thijwissen. Vanaf 5 september 1899 was Van Rijn als wethouder onder andere belast met gaszaken. Gambon verlangde op 25 januari 1899 een begroting van de nieuwe gasfabriek, hetgeen de raad toezegde.

De begroting voor de nieuwe gasfabriek was 4 februari aan de orde. Thijwissen had de cijfers drastisch bijgesteld. Een nieuwe fabriek kostte f 116.000,- en zou jaarlijks een verlies opleveren van f 7.500,-. Uitbreiding vergde een investering van f 70.000,-. Van Rijn gaf desgevraagd toe, dat de ligging van de huidige fabriek niet doelmatig was. Thijwissen wees op de onvermijdelijke druk op de hoofdelijke omslag bij nieuwbouw. Gambon liet het aspect van de volksgezondheid het zwaarst wegen. Met die afweging liep hij Van Rijn, tevens voorzitter van de commissie gezondheid en auteur van vele rapporten over gezondheid en milieu-hygiëne, op hinderlijke wijze voor de voeten. Als het ging om verplaatsing van de gasfabriek had Van Rijn een blinde vlek voor volksgezondheidsaspecten.¹⁰⁴ Voor de bouw van een nieuwe fabriek waren slechts Van de Loo, Gambon, Janknecht en Goossens.

Een tweede rekest tegen uitbreiding met het overweldigende aantal van 687 handtekeningen van 16 februari vormde voor Gambon aanleiding de raad op 23 maart in overweging te geven het besluit tot uitbreiding te heroverwegen. Zijn voorstel vond geen steun. Gambon wist zich slechts gesteund door de stadskronieker Jan van Venloo, die in de laatste editie van februari nog een pleidooi voor nieuwbouw hield.

De samenstelling van de gascommissie, inmiddels omgedoopt tot Gas- en Telefooncommissie, wijzigde als gevolg van de raadsverkiezingen. Van de Loo en Houben verlieten in september 1899 de commissie en Gambon, Mattousch, Thijwissen en Van Rijn bleven over. Nauwelijks een jaar later, 13 augustus 1900, werd Van Rijn burgemeester van Venlo. Bij de ambtsaanvaarding zei hij: “bevordering van handel en tuinbouw en radicale verbeteringen in het belang van de volksgezondheid, orde en verfraaiing is mijn ideaal, de lasten daarvan zo veel mogelijk op het nageslacht te schuiven zal mijn streven zijn, en Venlo een steeds voornamere plaats in de rij der steden te doen innemen moge mij geluk-

¹⁰⁴ G.A.V., Op de Laack 28n.

ken. Dat Gods zegen op ons werk moge rusten is mijn vurige wensch
 ...¹⁰⁵

Tabel 7 met statistische gegevens van het gasbedrijf te Venlo in de periode 1862-1914 liet zien, dat de verwevenheid van het gasbedrijf met de gemeentelijke financiën definitieve vorm kreeg vanaf 1902. Het gasbedrijf werd toen geïntegreerd in de gemeentebedrijven en helemaal opgenomen in talloze begrotingsposten. De gemeentebedrijven – in het bijzonder het gasbedrijf – vormden met hun winsten essentiële posten aan de inkomstzijde van de begroting. Zij leverden een forse bijdrage voor nieuw beleid. De cijfers van genoemde tabel maken tevens duidelijk, dat na 1902 de diffusie van het gas veel sneller verliep. Verdere prijsdifferentiatie en de invoering van muntgas bevorderden de afzet krachtig. Onderstaande tabellen betreffende het particulier gasverbruik van 1862 tot 1910 naar indexcijfers en een tabel die veranderingen per jaar in percentages weergeeft van 1891 tot 1910 maken duidelijk, dat dat proces reeds voordien was begonnen met de tariefaanpassing van 1897. Vanaf 1902 groeide vooral het aantal kleinverbruikers.¹⁰⁶

Tabel 9. Index van het particulier gasverbruik (1891 = 100)

Jaar	Cijfer	Jaar	Cijfer
1862	21	1897	142
1872	90	1898	177
1880	75	1899	222
1885	106	1900	272
1886	74	1901	325
1887	78	1902	373
1888	79	1903	407
1889	75	1904	432
1890	85	1905	453
1891	100	1906	451
1892	112	1907	471
1893	120	1908	499
1894	116	1909	552
1895	113	1910	586
1896	120		

¹⁰⁵ G.A.V., *Gemeentebld van Venlo* 12, 1900.

¹⁰⁶ Pfetsch, o.c.

Tabel 10. Mutaties per jaar in percentages

Jaar	Particulier	Lichtgas	Daggas
1891	17,8	15,4	40,0
1892	11,8	11,1	17,9
1893	7,1	8,6	- 4,1
1894	- 3,3	- 4,8	9,9
1895	- 2,2	- 4,4	13,4
1896	6,1	5,3	10,8
1897	17,9	17,4	21,1
1898	24,9	24,3	28,1
1899	25,2	20,9	48,4
1900	22,7	16,9	48,5
1901	12,0	10,9	47,8
1902	14,6	9,4	26,7
1903	9,2	9,4	8,5
1904	6,2	6,4	5,6
1905	4,9	6,5	1,1
1906	- 0,5	7,9	-20,5
1907	4,5	4,5	4,3
1908	5,8	5,9	5,8
1909	10,8	5,7	27,2
1910	6,0	2,7	13,6

Bron: Jaarverslagen van de Commissie van Beheer der gasfabriek; G.A.V., Op de Laack 27; G.A.V., jaarverslagen der gemeente Venlo 1900-1910.

De schommelingen in de cijfers in de jaren 1894 en 1895 waren een gevolg van de introductie van gasgloeilicht. Opvallend zijn de grote fluctuaties in het verbruik van daggas. De belangstelling daarvoor was in de eerste jaren van deze eeuw zeer matig.

Slotbeschouwing

Het onderzoek koos als eindpunt 1902 vanwege de integratie in dat jaar van het gasbedrijf in de gemeentebedrijven. Er kwam een einde aan het storten van een vast netto bedrag in de gemeentekas. De bedragen die ten goede kwamen aan de gemeente liepen vervolgens snel op. In 1902 kwam ook de regionalisatie aan de orde, zij het zeer voorzichtig. Blerick werd vanaf die tijd op beperkte schaal van gas voorzien op basis van een overeenkomst met de gemeente Maasbree.

Het gedenkboek, uitgegeven ter gelegenheid van het vijfenzeventigjarig bestaan van een gasbedrijf in Venlo,¹⁰⁷ vormde nauwelijks een bijdrage tot de stadsgeschiedenis. De desinteresse van de stadsbestuurders in de periode Tonnar kwam niet aan de orde. Men krijgt geen beeld van het moeilijke diffusieproces van het gemeentelijk gasbedrijf in de periode 1886-1902.

De motieven van de eerste verbruikers en hun volgers om te kiezen voor een aansluiting op het gasnet waren: gas was gemakkelijk, het gaf minder stank, het was hygiënisch en gaf meer licht. Het gaf ook de verbruiker aanzien, want het was modern. Voor bedrijven kwamen bedrijfseconomische redenen op de eerste plaats. Het diffusieproces kan in beeld worden gebracht door het aantal verbruikers en het aantal meters te relateren aan het aantal woningen en inwoners, al is het statistisch materiaal uit de periode Tonnar en uit het laatste decennium gebrekkig.

Is de zaak elders ook zo gelopen? In Duitsland werden soortgelijke ont-

Tabel 11. Aantal gasmeters en verbruikers, gerelateerd aan woningen en inwoners

Jaar	Woningen	Inwoners	Inwoners per woning	Aantal gasmeters	Verbruikers
1859	1.064	7.181	6,7		
1869	1.108	8.016	7,2		
1879	1.400	8.604	6,1	174	157
1889	1.677	11.335	6,8	254	229
1899	2.207	15.089	6,8		623

Jaar	Meters per woning	Verbruikers per inwoner	Verbruikers per woning
1859			
1869			
1879	12,4%	1,8%	11,2%
1889	15,1%	2,0%	13,6%
1899		4,1%	28,2%

¹⁰⁷ Jubileumuitgave, o.c.; *25-Jarig bestaan electriciteitsbedrijf 1912 - 1 October - 1937*, Venlo 1937.

wikkelingen aangetroffen. In zijn boek “Kommunalisierung im 19. Jahrhundert” onderzocht H. Brunckhorst de concessiepolitiek van de gemeenten in de Duitse Bond en in de tijd van het Tweede Keizerrijk.¹⁰⁸ Hij concludeerde, dat in de acceptatiefase van het gas de particuliere ondernemers voorop liepen en de gemeenten elk risico meden. In de kleine steden kwam het vaak tot een verlenging van de gasconcessie, omdat de particuliere ondernemers de prijs vaak behoorlijk lieten zakken. De prijsverlaging woog op tegen het voordeel van een gemeentelijk gasbedrijf. In Venlo valt in 1881 een dergelijke gedachtengang te onderkennen. Vijf jaar later was een tweede concessieverlenging aan de orde. Toen achtten bestuurderen het risico aanvaardbaar. In de tariefstelling zat vanaf 1886 een belastingdeel, dat vooral na 1890 leidde tot onverkwikkelijke conflicten, die een goed gasbeleid frustreerden. Het aantal eerste gebruikers of innovatoren, te kwantificeren als 2,5% van het inwonertal, vertoonde in Venlo geen afwijkend patroon. De groep eerste volgers, aan te duiden met een percentage dat ligt tussen de 2,5 en 13 van de totale populatie, onderkennen we in het cijfermateriaal reeds enkele jaren vóór de eeuwwisseling. Sociaal gezien verliep het spreidingsproces in dalende lijn.

De innovatiefase en de fase, waarin de eerste volgers over de drempel stapten, duurden opmerkelijk lang, mede als gevolg van de gaspolitiek van Tonnar en de gemeente. Het spreidingspatroon verliep als volgt: militaire instellingen, ambachtelijke bedrijven, winkels, particulieren en industrie. De mensen met de lagere inkomens waren nog niet vertegenwoordigd in de twee eerste fasen van het diffusieproces.

Gemeentelijk beleid op het gebied van de gasvoorziening vormde geen garantie voor goed beleid, leert een vergelijk van de periode 1862-1886 en 1886-1902. Het beleid van de bestuurderen moet over het algemeen als opportunistisch worden aangemerkt. Visie op toekomstige taken ontbrak bij de meeste leden van de gemeenteraad. Zeker was dat het geval ten aanzien van een reeks innovaties van technische aard in de laatste decennia van de vorige eeuw. De vraag of partijvorming, die elders verder was gevorderd, maar in Venlo ontbrak, positief zou hebben gewerkt, is hypothetisch. Vergelijkingen met gemeenten waar wel sprake is van politieke partijvorming kan desondanks nuttig zijn. Door het ontbreken van vergelijkbare onderzoeken kan er niet op worden ingegaan.

¹⁰⁸ H.D. Brunckhorst, *Kommunalisierung im 19. Jahrhundert*, München 1978.

Het gevoel alle inwoners te moeten voorzien van gas ontbrak bij de bestuurderen in Venlo volledig. Gas werd niet gerekend tot een onmisbare levensbehoefte. De gasverzorging in de negentiende eeuw weerspiegelde wèl hoe men in Venlo bezig was in de plaatselijke politiek. Het sociale gevoel was gering; de opvattingen omtrent nieuwe taakstellingen van een gemeente waren nog diffuus.